

UITVOERINGSPROGRAMMA REGIONALE VEENWEIDEN STRATEGIE UTRECHTSE VEENWEIDEN 2023-2024

BOUWSTEEN VOOR HET UTRECHTS
PROGRAMMA LANDELIJK GEBIED (UPLG)

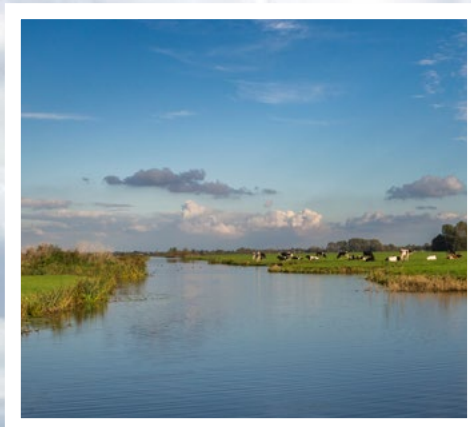

Foto: HDSF

PROJECTPARTNERS

HOOGHEEMRAADSCHAP
DE STICHTSE
RIJNLANDEN

 waterschap
amstel gooi en vecht

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	4
SAMENVATTING	5
1. INLEIDING	9
2. LANDELIJKE EN PROVINCIALE/ REGIONALE ONTWIKKELINGEN	12
2.1 Inleiding	12
2.2 Het Nationaal Programma Veenweiden	12
2.3 Nationaal Programma landelijk gebied (NPLG) en en Utrechts Programma Landelijk Gebied (UPLG)	13
2.4 Programma Water en Bodem Sturend van ministerie van I&W	14
2.5 Landelijk programma NOVEX	16
2.6 Ontwikkelingen klimaatadaptatie	16
2.7 Uitvoeringsstrategie Landelijk gebied (ULG)	17
2.8 Europese Green deal	17
2.9 Nieuw gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB)	18
2.10 Nieuwe provinciale grondinstrumenten	18
3. UITVOERING PROGRAMMALIJN 1: KENNISONTWIKKELING EN INNOVATIE	20
3.1 Inleiding	20
3.2 De vraagstukken	21
3.3 Kennis delen	24
4. UITVOERING PROGRAMMALIJN 2: EEN ROBUUST EN KLIMAATBESTENDIG WATERSYSTEEM	25
4.1 Inleiding	25
4.2 Dit doen we in programmalijn 2	25
5. UITVOERING PROGRAMMALIJN 3: SAMENWERKEN IN GEBIEDSPROCESSEN	29
5.1 Inleiding	29
5.2 Maatwerk in gebiedsprocessen	31
5.3 Voorstel gebiedsprocessen 2023-2024 beheergebied HDSR	33
5.4 Voorstel gebiedsprocessen 2023-2024 beheergebied AGV	36
5.5 Voorstel gebiedsprocessen 2023-2024 beheergebied waterschap Rivierenland	37
5.6 Voorstel gebiedsprocessen 2023-2024 beheergebied waterschap Vallei en Veluwe	38
6. ORGANISATIE VAN DE UITVOERING VAN DE GEBIEDSPROCESSEN	39
6.1 Inleiding	39
6.2 Organisatie volgens voorstellen Uitvoeringsstrategie Landelijk Gebied (ULG)	41

7. FINANCIËN	42
7.1 Inleiding	42
7.2 Kosten en dekking periode 2020 tot en met 2024	42
7.3 Kosten en dekking periode 2025 tot en met 2030	43
7.4 Bijdragen vanuit andere bronnen	44
7.5 Conclusies	44
8. AANPAK BODEMDALING IN DE TIJD	45
8.1 Aanpak bodemdaling tot 2030 (realisatie RVS)	45
8.2 Aanpak bodemdaling en het NPLG	46
8.3 Aanpak bodemdaling op lange termijn (na 2030)	47
8.4 Tot slot	48
COLOFON	49

VOORWOORD

De provincie Utrecht bestaat voor ongeveer een derde uit veengrond. In de meeste van deze veengebieden daalt de bodem met twee tot tien mm per jaar. Dit heeft gevolgen voor de bedrijfsvoering van agrariërs en het geeft schade aan infrastructuur en bebouwing. Het maakt ook het waterbeheer complexer en er komen ongewenste broeikasgassen bij vrij, die leiden tot verdere opwarming van de aarde.

In het Klimaatakkoord (2019) is afgesproken om landelijk de uitstoot van broeikasgassen uit veenbodems in 2030 met één megaton per jaar omlaag te brengen. De Regionale Veenweidenstrategie Utrechtse Veenweiden (RVS), die op 9 februari 2022 door Provinciale Staten is vastgesteld, biedt de leidraad waarlangs de provincie Utrecht een bijdrage kan leveren aan dat reductiedoel. Dit doen we in nauwe samenwerking met onze gebiedspartners. Samen met hen werken we aan een ander beheer van het grondwater en maken we gebruik van innovaties. Het verminderen van de veenoxidatie door het verhogen van de grondwaterstanden in de zomer, is daarvoor de sleutel. Voorlopig zijn waterinfiltratiesystemen (WIS) de best bewezen technieken om dit te realiseren, maar naar verwachting komen er komende jaren ook andere maatregelen beschikbaar die op termijn uitgerold kunnen worden. In het grootste deel van het Utrechtse veenweidengebied is dit voldoende en bovendien goed combineerbaar met een gangbare bedrijfsvoering van de agrarische sector. In een klein deel van het Utrechtse veenweidengebied is voor het behalen van de doelen verdere vernatting nodig met, als logisch gevolg daarvan, een ander grondgebruik.

Met dit RVS-uitvoeringsprogramma 2023-2024 laten we zien hoe we de komende twee jaar hiermee aan de slag gaan. We geven aan welke programma's en projecten centraal staan en we laten zien in welke polders we als eerste samen met de betrokken agrariërs en onze andere gebiedspartners tot resultaten willen komen.

Het halen van de doelen is kansrijk met deze aanpak, maar zal niet zonder slag of stoot gaan. Met de komst van het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) zijn de opgaven op het gebied van bodem(daling), stikstof, natuur, water en klimaat samengekomen. Het realiseren van de bodemdalingsopgaven lijkt hierdoor in eerste instantie wellicht complexer geworden, maar het biedt zeker ook kansen. De verschillende opgaven komen nu samen in één programma met onontkoombare doelstellingen. De komst van het NPLG kunnen we benutten om meters te maken, om binnen Utrecht snel toe te groeien naar het vasthouden van koolstof in veenbodems, een duurzame landbouw, zoetwaterbeschikbaarheid en natuur in veengebieden. Dit uitvoeringsprogramma zie ik om die reden als een mooie bouwsteen voor het Utrechts Programma Landelijk Gebied dat we 1 juli 2023 indienen bij het Rijk als onderdeel van het NPLG-traject.

Samen aan de slag, dat is het motto wat mij betreft.
Voor een provincie waar het goed wonen, werken en leven blijft.

Mirjam Sterk

Gedeputeerde provincie Utrecht – Natuur, Landbouw, Bodem en Water, Sport en Bestuur

Foto: HDSR

SAMENVATTING

Van strategie naar uitvoering

De provincie Utrecht bestaat voor ongeveer een derde uit veengrond (het westelijk en noordoostelijk deel van de provincie). Door oxidatie van het veen daalt de bodem hier op veel plekken tussen twee en tien mm per jaar. Zonder maatregelen leidt de zakkende veenbodem in het landelijk gebied tot problemen zoals hogere kosten voor het waterbeheer en ongewenste uitstoot van broeikasgassen (met name CO₂). Vanwege dit laatste is in het Klimaatakkoord (2019) opgenomen dat landelijk in 2030 de jaarlijkse uitstoot van broeikasgassen uit veengebieden verminderd moet zijn met 1 Megaton CO₂-eq¹. Afgeleid van deze landelijke doelstelling heeft de provincie Utrecht indicatief een reductieopgave van 0,12 Megaton CO₂-eq/jaar gekregen en deze is opgenomen in de Regionale Veeweidenstrategie (RVS) Utrechtse Veeweiden, die op 9 februari 2022 door Provinciale Staten is vastgesteld. Hierin is aangegeven met welke strategie we deze opgave willen realiseren. Het voorliggend uitvoeringsprogramma 2023-2024 laat zien wat we daarvoor gaan doen.

Ondertussen hebben landelijke ontwikkelingen de context van dit uitvoeringsprogramma sterk gewijzigd. Zie hiervoor het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG), waarvan op 10 juni 2022 door de minister voor Natuur en Stikstof via een brief aan de Tweede Kamer de Startnotitie is gepresenteerd. En zie ook de verschillende brieven die vanuit het Rijk op 25 november 2022 naar de Tweede Kamer zijn gestuurd, waaronder een brief over de voortgang van het NPLG van de minister van Natuur en Stikstof en een brief over het Nationaal Programma Water en Bodem Sturend (WBS) van de minister van Infrastructuur en Waterstaat. Vanwege deze ontwikkelingen pakken we de uitvoering van de RVS en de uitvoering van het NPLG-traject binnen het Utrechtse veenweidengebied als een geïntegreerd proces op. Uitvoering van de RVS is daarmee onderdeel van de Gebiedsgerichte Aanpak Landelijk Gebied (GGA-LG) en voorliggend uitvoeringsprogramma een bouwsteen voor het Utrechts Programma Landelijk Gebied (UPLG) dat de provincie Utrecht in een eerste concept 1 juli 2023 indient bij het Rijk.

Dit uitvoeringsprogramma is, net als de RVS, opgesteld in nauwe samenwerking tussen provincie Utrecht, Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden (HDSR), Waterschap Amstel, Gooi en Vecht (AGV) en de gemeenten Woerden, De Ronde Venen en Vijfheerenlanden. De 90% versie is in brede kring besproken: met de vier Utrechtse waterschappen, de negen Utrechtse veenweidengemeenten en met de landbouw- en natuurorganisaties. Ook de beide denktanks (denktank landbouw en denktank natuur) hebben input geleverd.

In dit uitvoeringsprogramma benoemen we de concrete programma's en projecten en geven we aan in welke gebieden we samen met onze gebiedspartners met een gebiedsgerichte aanpak aan de slag gaan. We richten ons daarbij op de komende twee jaar (2023-2024) met een doorkijk tot 2030. Met dit uitvoeringsprogramma voldoen we aan de toezegging aan Provinciale Staten bij vaststelling van de RVS Utrechtse Veeweiden om via een uitvoeringsprogramma onze plannen voor de komende twee jaar te concretiseren.

¹ Er zijn meerdere broeikasgassen: koolstofdioxide (CO₂), methaan en lachgas. Koolstofdioxide komt het meest voor maar de andere twee zijn veel sterker. Om dat effect te verdisconteren, is de CO₂-equivalent bedacht. Hierin wordt de concentratie van een broeikasgas vermenigvuldigd met de sterkte. Met een CO₂-equivalent wordt bedoeld de optelsom van de equivalente van de verschillende broeikasgassen.

Aanpak bodemdaling in nieuwe fase

Aanpak van bodemdaling is niet nieuw. We zijn met een diversiteit aan regionale en lokale projecten en programma's in het Utrechtse veenweidengebied al enkele jaren volop aan de slag om te ontdekken welke maatregelen het beste werken en wat daarvoor nodig is. Hier bouwen we de komende twee jaar op voort. Uit de RVS blijkt echter dat voor het realiseren van de bodemdalingsopgave en het daarmee gerelateerde klimaatdoel, meer nodig is. Het vraagt een opschaling van de uitvoering en een grootschalige uitrol met versnelling en intensivering van de aanpak. We zijn daarmee in een nieuwe fase gekomen van de aanpak van de bodemdalingsopgave. De WBS-brief van 25 november geeft daarvoor een duidelijke richting aan. Over het geheel genomen lijkt de Utrechtse RVS en voorliggend uitvoeringsprogramma goed daarbinnen te passen. De WBS-brief noemt immers -net als de RVS- dat met de kennis van nu het verhogen van de zomergrondwaterstanden het meest voor de hand liggende middel is om de uitstoot van broeikasgassen vanuit de veenbodems te verminderen. In de RVS wordt in zijn algemeenheid een drooglegging van 40 cm genoemd als een geschikte grondwaterstand in een groot deel van het Utrechtse veenweidengebied bij blijvend landbouwkundig gebruik. De RVS geeft aan dat aanvullend een verdere verhoging van de grondwaterstand beneden maaiveld nodig is in een klein deel van het Utrechtse veenweidengebied, wat overeen lijkt te komen met de 20 cm die genoemd wordt in de WBS-brief. De RVS-strategie is ook in andere opzichten passend binnen de richting die de WBS-brief bij de structurerende keuzes aangeeft. De WBS-brief geeft een beweging naar een grondwaterstand van 20 cm tot 40 cm beneden maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie, omstandigheden van het watersysteem en de behoeften van het gebied. De WBS-brief geeft ook aan dat dit in gebiedsprocessen door alle betrokken partijen samen wordt uitgewerkt. Deze richting en aanpak komt overeen met de aanpak zoals beschreven in Programmalijn 3 van de RVS (samenwerken in gebiedsprocessen). Ook voorliggend uitvoeringsprogramma past daarmee binnen de richting die de WBS-brief aangeeft.

Aan de slag met verhogen van de grondwaterstanden!

Verhogen van de zomergrondwaterstanden tot 40 cm onder maaiveld is de meest voor de hand liggende maatregel om veenoxidatie, bodemdaling en uitstoot van broeikasgassen vanuit de veenbodems te verminderen. Voorlopig zijn waterinfiltratiesystemen (WIS) in combinatie met verhoging van het slootpeil tot 40 cm onder maaiveld daarvoor de best bewezen technieken en bij blijvend landbouwkundig gebruik meestal ook te beschouwen als een no regret-maatregel voor de reductie van de uitstoot van broeikasgassen uit veenbodems. In het grootste deel van het veenweidengebied is dit voldoende en bovendien goed te combineren met een gangbare bedrijfsvoering van de agrarische sector. In een klein deel van het Utrechtse veenweidengebied is voor het behalen van de provinciale opgave een verdere verhoging van de grondwaterstand nodig met, als logisch gevolg daarvan, een ander grondgebruik. Dit altijd met aandacht voor het risico op het ontstaan van ongewenste broeikasgassen zoals methaan en lachgas. Het veen mag om die reden niet te nat worden (niet natter dan 20 cm onder maaiveld). Ook de gevolgen voor wateroverlast, waterkwaliteit en watervraag moeten zo veel mogelijk worden beperkt. Dit vraagt om maatwerk per gebied en in gezamenlijkheid met het gebied kijken of/waar er mogelijkheden voor verdere vernatting zijn.

NPLG-opgaven verweven in uitvoering van gebiedsprocessen

De aanpak van bodemdaling staat niet op zichzelf. Het Utrechtse veenweidengebied is voor een groot deel landbouwgebied, met de melkveehouderij als grootse bedrijfstak. Het afremmen van bodemdaling is onlosmakelijk verbonden met de agrarische sector en de vraagstukken die daar liggen. Ook is er een directe relatie tussen de aanpak van bodemdaling en andere opgaven, zoals die op het gebied van waterkwaliteit, natuur, biodiversiteit, stikstof en klimaat. Om die reden stimuleert het Nationaal Programma Landelijk Gebied een gebiedsgerichte aanpak waarbij de verschillende hoofdogaven in samenhang worden opgepakt. Dit betekent voor de uitvoering van de RVS dat we deze in het Utrechtse veenweidengebied voortaan als één geïntegreerd proces oppakken samen met de gebiedsgerichte aanpak vanuit het NPLG/UPLG-traject waarbij uitvoering van de RVS onderdeel is van deze gebiedsgerichte aanpak.

Werken vanuit draagvlak

De Utrechtse veenweidenaanpak kenmerkt zich door een gebiedsgerichte aanpak, bottom-up, samen met de agrariërs uit de polder en de andere gebiedspartners (overheden en maatschappelijke organisaties). Met het NPLG komen er nu meer doelstellingen en kaders bij, zowel generiek als regionaal en op polderniveau. Ook in deze nieuwe situatie houden we de goede samenwerking vast door manieren te zoeken om bottom-up en top-down te combineren. Werken vanuit draagvlak is daarbij steeds ons uitgangspunt.

Uitvoeringsactiviteiten 2023-2024

Met dit RVS-uitvoeringsprogramma 2023-2024 laten we concreet zien waarmee we de komende twee jaar aan de slag gaan. We doen dat via de drie programmalijnen zoals in de RVS aangegeven:

- **Programmalijn 1, kennisontwikkeling en innovatie**

In deze programmalijn geven we de eerstkomende jaren veel aandacht aan het opdoen van meer kennis over mogelijke maatregelen en de effecten daarvan, het verminderen van onzekerheden daarbij en het experimenteren met vernieuwingen via praktijkgerichte pilots. We nemen deel aan landelijke en regionale programma's en projecten en zorgen, samen met de waterschappen en de betrokken boeren, voor goede monitoring van de effecten van de maatregelen die worden genomen.

- **Programmalijn 2, een robuust en klimaatbestendig watersysteem**

Het nemen van bodemdalingremmende maatregelen vraagt veel van het watersysteem. Door het verhogen van de (grond)waterstanden neemt de watervraag van een gebied toe en de waterbergingscapaciteit wordt minder. Ook kunnen er effecten op de waterkwaliteit optreden en zijn er mogelijk aanpassingen nodig in het watersysteem. Via deze tweede programmalijn verdiepen we komende twee jaar onze kennis hierover en gaan we aan de slag met praktijkpilots. Waar nodig sluiten we aan bij landelijke onderzoekstrajecten. Voor de watervraag bijvoorbeeld is dat het Deltaprogramma Zoetwater. Het watervraagstuk is immers breder dan de veenweiden. Zeker met het oog op steeds vaker optredende droogte, een toename van de temperatuur en de afname van waterbeschikbaarheid vanuit de rivieren door klimaatverandering.

- **Programmalijn 3, samenwerken in gebiedsprocessen**

Hiermee geven we invulling aan een gezamenlijke aanpak met de agrariërs en onze andere gebiedspartners in gebiedsprocessen. In dit uitvoeringsprogramma geven we aan in welke polders we komende twee jaar aan de slag gaan. Dit zijn polders waar meestal al de eerste contacten met het gebied zijn gelegd en waarvan we weten dat er belangstelling is om door te gaan en daadwerkelijk een gebiedsproces te starten. Omdat we via Klimaatlim Boeren op Veen al vanaf 2018 in verschillende polders praktijkpilots op het gebied van bodemdalingremmende maatregelen uitvoeren (zoals bijvoorbeeld in Kortrijk Portengen), zijn er ook polders bij die al (bijna) in uitvoering zijn maar nog wel onze aandacht vragen in de planperiode van dit uitvoeringsprogramma. Programmalijn 3 omvat dus een mix aan gebiedsprocessen in verschillende fases: verkennende fase, planfase, in uitvoering/startklaar en gerealiseerd. Al deze gebiedsprocessen en de fase waarin ze nu zijn, zijn op een kaart samengevat weergegeven in hoofdstuk 5.

Organisatie van de uitvoering

Hoe de sturingsstructuur van gebiedsgerichte aanpak is te organiseren, is op hoofdlijnen aangegeven in de Uitvoeringsstrategie Landelijk gebied (ULG, door GS vastgesteld 29 november 2022). Hierin is een samenwerking op drie schaalniveaus aangegeven:

- **Het provinciale niveau:** Op dit niveau wordt het Utrechts Gebiedsprogramma opgesteld waarvan de 1^e versie juli 2023 in opdracht van het rijk gereed moet zijn (zie hoofdstuk 2). Dit vindt plaats in een provinciale stuurgroep waarin de overheden zijn vertegenwoordigd: de provincie, de waterschappen en ieder van de 3 gemeentelijke samenwerkingsverbanden (U10, Regio Amersfoort, Utrechtse deel Regio Foodvalley). Het UPLG vormt de basis voor het overleg met het Rijk over de financiering van de opgaven vanuit het Transitiefonds. Periodiek zal het UPLG aangepast/bijgesteld worden passend in een (nog te ontwikkelen) meerjarenprogrammering voor het landelijk gebied.
- **Het regionale niveau:** ULG deelt de provincie in twee regio's: Utrecht-Oost en Utrecht-West. Het veenweidegebied zit grotendeels in Utrecht-west, alleen Eemland zit in Utrecht-Oost. Voor beide regio's wordt een regiostuurgroep (RSG) ingesteld met overheden en maatschappelijke organisaties. Deze regiostuurgroepen stellen de gebiedsagenda's vast voor de onderscheiden deelgebieden. Indien noodzakelijk/gewenst worden

die gebundeld tot regio-agenda's. Met de twee regio's worden in de vorm van uitvoeringsprogramma's op deelgebiedsniveau langjarige afspraken gemaakt over de uitvoering. De afspraken leggen de overheden vast in interbestuurlijke programma's en met de maatschappelijke organisatie die participeren in de uitvoering in samenwerkingsovereenkomsten.

- **Het schaalniveau van gebiedsprocessen op polderniveau:** Dit RVS-Uitvoeringsprogramma haakt aan op dit 3^e schaalniveau, dat van de deelgebieden en de polderprocessen. De organisatie daarvan is maatwerk per gebied/per polder, zowel voor de uitvoerende partijen als voor de sturing (bestuurlijke begeleidingsgroep).

Financiën

In de RVS zijn de totale kosten voor de uitvoering tot en met 2030 indicatief geraamd op een totaal van €300 mln. De vraag is hoe kosten en dekking zich verhouden in de eerste 2 jaar, de looptijd van dit uitvoeringsprogramma, en hoe deze naar verwachting in de periode erna zal verlopen.

- **Voldoende middelen voor 2023-2024:** In de huidige situatie (s.v.z. najaar 2022) zijn er ruim voldoende financiële middelen voor de planperiode van dit uitvoeringsprogramma 2023-2024. Ca €13,5 mln. van de beschikbare middelen wordt met dit uitvoeringsprogramma uitgegeven, verplicht dan wel gereserveerd. Er is daarmee nog ca € 23,4 mln. beschikbaar voor het starten van nieuwe gebiedsprocessen, aanvullend op de gebiedsprocessen die in hoofdstuk 5 van dit uitvoeringsprogramma worden genoemd. Gezien de nog te verwachten grote kosten vanaf 2025 is het noodzakelijk dat de overblijvende middelen worden meegenomen naar de nieuwe coalitieperiode en worden aangevuld.
- **Vanaf 2025 extra rijksmiddelen nodig (Transitiefonds):** Voor de periode vanaf 2025 zal een beroep gedaan worden op het Transitiefonds van het Rijk via de route van het UPLG. Het gaat om de kosten voor de gebiedsprocessen inclusief de daarbij behorende maatregelen aan het watersysteem. Het gaat bij dit alles om materiele kosten en proceskosten waaronder ook inzet van extra menskracht bij de verschillende betrokken organisaties. Het is belangrijk dat provincie, waterschappen en andere betrokken partijen hier gezamenlijk goede afspraken met het Rijk over maken om ook voor deze posten middelen uit het Transitiefonds in te kunnen zetten. Dit moet tijdig in gang gezet worden en is daarom onderdeel van het UPLG dat op 1 juli wordt ingediend bij het Rijk en waarmee een beroep op het Transitiefonds gedaan kan worden.
- **Veel extra menskracht nodig:** De uitgaven per jaar nemen toe op basis van de verwachting tot een bedrag van €70 mln. in het laatste jaar (2030). Om dit geld doelmatig te kunnen besteden, is komende jaren meer menskracht nodig bij provincie, waterschappen en andere gebiedspartners. Dit moet goed geregeld worden in het UPLG.

Aan de slag met gebiedsgerichte aanpak

Dit RVS-Uitvoeringsprogramma zien we als bouwsteen voor het bredere gebiedsprogramma, het UPLG, dat we als provincie Utrecht juli 2023 als eerste concept indienen bij het Rijk. Met de RVS en dit uitvoeringsprogramma kunnen we in het Utrechtse veenweidengebied een vliegende start maken met de gebiedsgerichte aanpak vanuit het UPLG-traject. Redenerend vanuit de doelstellingen voor 2030 en de versnellingen die daarvoor nodig zijn, gaan we met grote urgentie komend jaar aan de slag met te zorgen voor:

- Voldoende menskracht en middelen om de grote uitdagingen op te kunnen pakken en de stappen richting 2030 daadwerkelijk mogelijk te maken;
- Een goede samenwerkingsstructuur en governance om richting te geven en keuzes te maken bij de grote vraagstukken die voor ons liggen;
- Een proces van participatie en samenwerking waardoor draagvlak ontstaat voor de te maken keuzes.

1. INLEIDING

Omgaan met bodemdaling en CO₂-emissies in het veenweidegebied is één van de grote strategische en urgente opgaven voor het landelijk gebied binnen de provincie Utrecht. Bij de vaststelling van de Regionale Veenweiden Strategie Utrechtse veenweiden (RVS) door PS (9 februari 2022) is met PS afgesproken dat we via een uitvoeringsprogramma 2023-2024 onze plannen concretiseren. Met voorliggend uitvoeringsprogramma geven we hier invulling aan.

Ondertussen hebben landelijke ontwikkelingen de context van dit uitvoeringsprogramma sterk gewijzigd. Dit geldt met name voor het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG), waarvan op 10 juni jl. door de minister voor Natuur en Stikstof via een brief aan de Tweede Kamer de startnotitie is gepresenteerd en op 25 november 2022 een voortgangsbrief aan de Tweede Kamer is gestuurd. De inhoud hiervan betekent in heel Nederland een verbreding van de Gebiedsgerichte Aanpak (GGA) stikstof naar een integrale aanpak voor het gehele landelijke gebied gericht op het realiseren van meerdere opgaven en doelen, te weten natuur, stikstof, landbouw, water, bodem en klimaat. Het gaat hierbij om een integrale aanpak met een aantal hoofdoelstellingen waaronder die van bodemdaling als onderdeel van thema klimaat. Alle provincies hebben de opdracht van het Rijk om juli 2023 daarvoor een eerste concept van een provincie dekkend Gebiedsprogramma Landelijk Gebied gereed te hebben op basis waarvan zij een beroep kunnen doen op de beschikbare rijksmiddelen (Transitiefonds). In Utrecht noemen we dit het Utrechts Programma Landelijk Gebied (UPLG). Dit RVS-Uitvoeringsprogramma beschouwen we als een bouwsteen voor dit UPLG.

Vanwege de landelijke ontwikkelingen en de betekenis daarvan voor het Utrechtse veenweidegebied, pakken we de uitvoering van de RVS (dit uitvoeringsprogramma) als een geïntegreerd proces op met het NPLG/UPLG traject. Dit betekent dat de gebiedsprocessen die in dit uitvoeringsprogramma worden genoemd (zie hoofdstuk 5) onderdeel zijn van de Gebiedsgerichte Aanpak Landelijk Gebied (GGA-LG) die we binnen de provincie Utrecht samen met onze partners naar aanleiding van het NPLG-traject in gang hebben gezet. Dit betekent ook dat deze gebiedsprocessen zich niet alleen meer richten op de bodemdalingsopgaven maar ook op de bredere urgente opgaven zoals benoemd in het NPLG. Uiteraard is dit maatwerk per gebied.

Voorliggend uitvoeringsprogramma geeft een overzicht van de projecten en activiteiten waarmee we komende twee jaar samen met onze partners aan de slag gaan. De basis voor dit uitvoeringsprogramma zijn de drie programmalijnen die in de RVS Utrechtse veenweiden zijn beschreven. Net als bij de RVS zijn provincie en waterschappen gezamenlijk penvoerder. Het is een uitvoeringsprogramma op hoofdlijnen met voldoende ruimte voor maatwerk en flexibiliteit.

Aanpak van bodemdaling is niet nieuw. We zijn met een diversiteit aan regionale en lokale projecten en programma's al enkele jaren volop aan de slag om te ontdekken welke maatregelen het beste werken en wat daarvoor nodig is. Uit de RVS blijkt echter dat voor het realiseren van de bodemdalingsopgave en het daarmee gerelateerde landelijke klimaatdoel, nu meer nodig is. Het vraagt een opschaling van de uitvoering en een grootschalige

uitrol met versnelling en intensivering van de aanpak. We zijn daarmee in een nieuwe fase gekomen van de aanpak van de bodemdalingsopgave. Onze kennis over het gebied, over de vraagstukken die er spelen en over wat wel en niet werkt is de afgelopen jaren sterk vergroot. Toch bestaat er over een aantal zaken nog onzekerheid. De meeste onzekerheden gelden voor alle veenweidegebieden in Nederland. In verschillende landelijke programma's wordt daarom gewerkt aan kennisontwikkeling op het gebied van bodemdaling en uitstoot van broeikasgassen. Dit betekent dat we de eerstkomende jaren veel aandacht geven aan het opdoen van meer kennis, het verminderen van onzekerheden en het experimenteren met innovaties via praktijkgerichte pilots. Naarmate de kennis en praktijkervaring groeit, onzekerheden verminderen en experimenten blijken te werken, verschuift de balans meer en meer naar verdere opschaling van de uitvoering. Al doende leren en tussentijds bijsturen. Dit uitvoeringsprogramma houdt hier rekening mee.

Hoofdpunten uit de Regionale Veenweiden Strategie (RVS) Utrechtse veenweiden

- **Wat is een RVS?** In het Klimaatakkoord (2019) is opgenomen dat landelijk in 2030 de jaarlijkse uitstoot van broeikasgassen uit veenbodems verminderd moet zijn met 1 Megaton CO₂-eq². In een RVS wordt aangegeven hoe deze doelstelling te realiseren. Het is een strategie voor de (middel)lange termijn: 2030 met een doorkijk naar 2050. Het opstellen ervan is een verplichting uit het Klimaatakkoord (2019). Het Rijk heeft voor het opstellen van een RVS de regie bij de provincies gelegd: in totaal zes veenweidenprovincies, die ieder een eigen RVS maken.
- **Proces opstellen RVS Utrechtse veenweiden:** De RVS voor het Utrechtse veenweidegebied is op 9 februari 2022 door Provinciale Staten vastgesteld. De RVS is opgesteld in nauwe samenwerking tussen provincie Utrecht, Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden (HDSR), Waterschap Amstel, Gooi en Vecht (AGV) en de gemeenten Woerden, De Ronde Venen en Vijfheerenlanden. Ook de waterschappen Rivierenland en Vallei & Veluwe, de andere veenweidegemeenten en verschillende landbouw- en natuurorganisaties zijn tijdens het proces nauw betrokken.
- **Relatie met de landbouw:** Deze RVS staat niet op zichzelf. Het Utrechtse veenweidegebied is voor een groot deel landbouwgebied, met de melkveehouderij als grootste tak. De ambitie die in de RVS geformuleerd is, gaat uitdrukkelijk over de relatie landbouw en verminderen broeikasgasuitstoot: "We zetten met afremmen van bodemdaling en daarmee reductie van CO₂-emissies uit veenbodems, samen met onze partners, de komende jaren een flinke beweging in gang naar een duurzaam toekomstperspectief voor de landbouw, geborgd in het landschap en met ruimte voor natuur, energietransitie, vermindering van de stikstofuitstoot en andere meekoppelkansen."
- **Gekozen richting en strategie RVS Utrechtse veenweiden:** In de RVS is het volgende aangegeven: 'We streven, in lijn met de doelen en de uitgangspunten van deze RVS, naar een mix van maatregelen die we gebiedsgericht de komende jaren op integrale wijze verder gaan invullen. We zien hierbij de volgende richting:
  - In een groot deel van het Utrechtse veenweidegebied (**ca 90%**³) hebben wij een duurzame (melk) veehouderij voor ogen die ook het landschap beheert, bijdraagt aan de leefbaarheid en aan de slag gaat met maatschappelijke opgaven. Agrariërs passen actieve en passieve waterinfiltratietechnieken toe en het waterschap werkt aan een drooglegging van circa 40 cm. In het een peilbeheer wordt het

2 Er zijn meerdere broeikasgassen: koolstofdioxide (koolzuurgas; CO₂), methaan, lachgas. Koolzuurgas komt in verreweg de grootste concentratie voor. De andere twee broeikasgassen zijn echter veel sterker. Om dat effect te verdisconteren is de CO₂-equivalent bedacht. Hierin wordt de concentratie van een broeikasgas vermenigvuldigd met de sterkte. Meestal (en zo ook in deze RVS) wordt met de CO₂-equivalent de optelsom bedoeld van de equivalente van de verschillende broeikasgassen.

3 Deze verdeling van 90%-10% is indicatief en hangt samen met de huidige inzichten in het effect van de maatregelen, het slim kiezen van locaties en het deelname percentage van het gebied. Op basis van de huidige inzichten ligt de verdeling (het "schuifje") bij 90-10. Uit bijlage 3 blijkt dat bij deze verhouding de doelen zijn te halen tegen aanvaardbare kosten. Deze verdeling kan veranderen indien bijv. de effectiviteit van maatregelen en/of deelname verandert.

HAKLAM⁴ principe toegepast. We staan voor een integrale gebiedsgerichte aanpak en waar relevant benutten we kansen voor koppeling met de aanpak van stikstof, waterkwaliteit en biodiversiteit zoals in weidevogelgebieden (Aanvalsplan Grutto).

- In een klein deel van het veenweidengebied (**ca 10%**) gaan we op ‘slimme plekken’ uit van een transitie in grondgebruik: daar waar de meeste effecten zijn te halen (sterk dalende en/of natte gebieden) en daar waar combinaties zijn te maken met bijv. de aanpak van stikstof bij de N2000 gebieden en/of de ontwikkeling van weidevogelgebieden. De betrokken agrariërs en beheerders gaan hier vooral aan de slag met maatschappelijke opgaven en opdrachten. In dit soort gebieden kan de bodemdaling grotendeels worden geremd met initiatieven zoals Boeren op Hoog Water, natte teelten en hogere grondwaterstanden.
- De RVS Utrechtse veenweiden benoemt drie programmalijnen die de basis vormen voor dit uitvoeringsprogramma:
  - Programmalijn 1: Kennisontwikkeling, innovatie en monitoring
  - Programmalijn 2: Een robuust en klimaatbestendig watersysteem
  - Programmalijn 3: Samenwerken in gebiedsprocessen

---

4 HAKLAM staat voor Hoger peil Als het Kan, Lager Als het Moet. Het gaat in feite om een andere benaming voor flexibel peilbeheer in het veenweidengebied. Het idee is dat de peilbeheerder en de boeren gezamenlijk de peilen sturen, waarbij ze samen een optimum zoeken tussen minimale veenoxidatie en voldoende draagkracht voor de bewerking van de grond.

2. LANDELIJKE EN PROVINCIALE/ REGIONALE ONTWIKKELINGEN

2.1 Inleiding

Er is een aantal ontwikkelingen gaande met grote betekenis voor de uitvoering van de RVS. De belangrijkste zijn:

- 1 Het Nationaal Programma Veenweiden
- 2 Het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) en de provinciale gebiedsprogramma's;
- 3 Het landelijke programma NOVEX;
- 4 Het Nationaal Programma Water en Bodem Sturend (WBS) van het ministerie van I&W;
- 5 Ontwikkelingen Klimaatadaptatie;
- 6 De Uitvoeringsstrategie Landelijk Gebied (ULG, Provincie Utrecht);
- 7 Het nieuwe Gemeenschappelijke Landbouw Beleid (GLB) 2023-2027;
- 8 Nieuwe provinciale grondinstrumenten.

Het hiernavolgende geeft een korte toelichting hierop. Voor meer informatie wordt verwezen naar achterliggende stukken. De rode draad door dit alles is dat er rondom de grote vraagstukken in het landelijk gebied (klimaat, natuur, stikstof, waterkwaliteit) veel in beweging is onder grote maatschappelijke en politieke aandacht. Dit heeft vrijwel zeker komende jaren invloed op de wijze en de snelheid waarmee we de RVS Utrechtse veenweiden kunnen uitvoeren.

2.2 Het Nationaal Programma Veenweiden

Na het tot stand komen van de RVS is er vanuit het Nationaal Programma Veenweiden een aantal ontwikkelingen geweest:

- **Rekenregels:** In de RVS Utrechtse veenweiden is gemeld dat er landelijk gewerkt wordt aan een uniforme monitoringssystematiek voor de reductie van de broeikasgasuitstoot en daarbij horende rekenregels om effecten van maatregelen in te kunnen schatten. Inmiddels is de eerste versie hiervan verschenen: SOMERS 1.0. De landelijke Regiegroep Veenweiden heeft uitgesproken dat van de veenweidenprovincies wordt verwacht dat zij van Somers gebruik gaan maken.
- **VIP-NL:** Het Veenweiden Innovatie Programma Nederland (VIP-NL) is in 2022 van start gegaan. Het richt zich op het ontwikkelen en versterken van innovatieve maatregelen tegen broeikasgasuitstoot in de landbouwgebieden in veenweiden. De provincie Utrecht doet samen met de andere vijf veenweidenprovincies⁵ mee aan dit programma en is medefinancier. Onderdelen uit het VIP-NL worden inhoudelijk in hoofdstuk 3 behandeld.

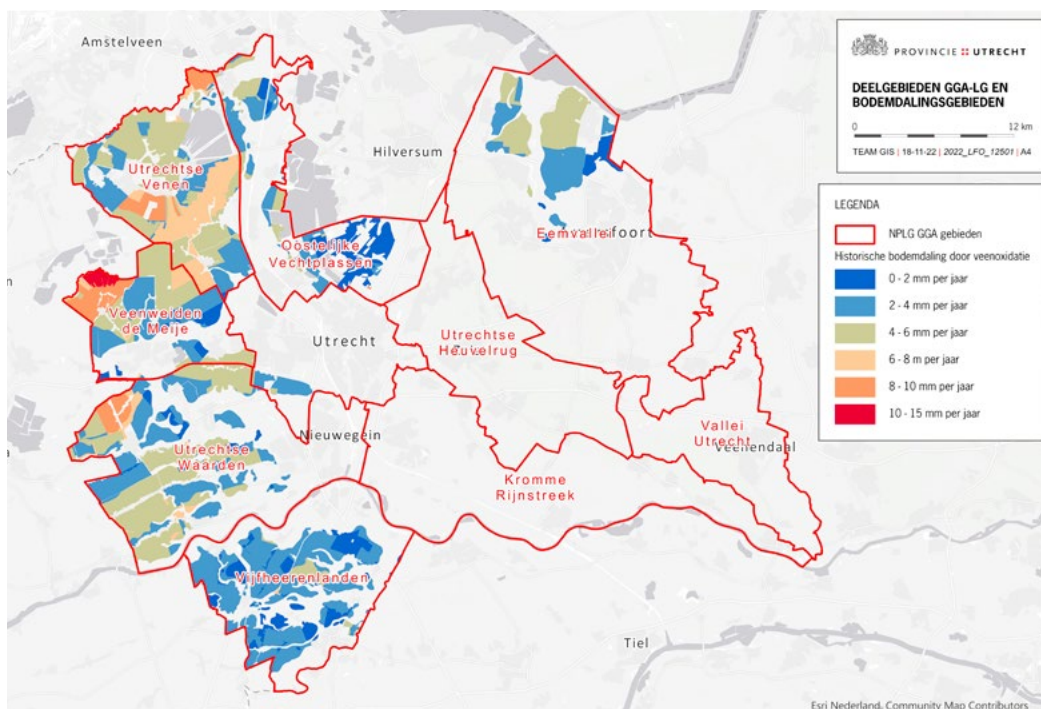
5 De zes veenweidenprovincies zijn: Friesland, Groningen, Overijssel, Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht.

- **Indicatieve doelstelling:** Ten aanzien van de 1 Mton reductie van broeikasgasuitstoot uit het Klimaatakkoord was in IPO-verband een indicatieve verdeling afgesproken, die is meegenomen in de doelstellingen van de RVS. Voor het grondgebied van de provincie Utrecht was die 12% daarvan (0,12Mton). Op basis van nieuwe inzichten is de indicatieve verdeling recent aangepast en komt voor het grondgebied van de provincie Utrecht uit op 9% (0,09 Mton)⁶.

2.3 Nationaal Programma landelijk gebied (NPLG) en Utrechts Programma Landelijk Gebied (UPLG)

Op 10 juni 2022 is de Startnotitie van het Nationaal Programma landelijk gebied (NPLG) per brief van de minister voor Natuur en Stikstof aangeboden aan de Tweede Kamer, mede namens de minister van Infrastructuur en Waterstaat en de minister voor Volkshuisvestingen Ruimtelijke Ordening. Over de rol van het NPLG wordt in deze brief aangegeven dat 'het NPLG de structurerende, richtinggevende keuzes en (regionale) doelen vastlegt, ten behoeve van het onontkoombaar maken van het behalen van de landelijke doelen'. Het NPLG noemt hierbij de doelen voor natuur, stikstof, landbouw, water, bodem en klimaat. Op 25 november 2022 heeft de minister van Natuur en Stikstof een voortgangsbrief over het NPLG naar de Tweede Kamer gestuurd. De meer sectorale provinciale gebiedsplannen die onder het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering door de provincies werden opgesteld, zijn hiermee verbreed naar brede, integrale gebiedsprogramma's. Het gaat niet alleen om een verbreding in de doelstellingen, het NPLG geeft ook aan dat zo'n gebiedsprogramma het totale landelijke gebied van de provincie moet omvatten (dus niet meer alleen de N2000-gebieden met een bufferzone daaromheen). Hiermee is het NPLG de basis voor het per provincie opstellen van een integraal en provincie dekkend gebiedsprogramma dat in opdracht van het Rijk en onder regie van de provincies juli 2023 gereed moet zijn en waarmee de provincies een beroep kunnen doen op rijksmiddelen (Transitiefonds landelijk gebied en natuur, €24,3 miljard).

Figuur 2.1 Indeling in 9 deelgebieden als hulpconstructie bij het opstellen van het UPLG met als ondergrond de mate van bodemdaling.

6 Zie hiervoor het 'Ontwikkeldocument Nationaal Programma Landelijk Gebied', dat tegelijkertijd met de Voortgangsbrief over het NPLG op 25 november 2022 is verschenen als ambtelijk werkdokument.

Dit alles betekent voor de provincie Utrecht dat de gebiedsgerichte aanpak die vanuit het stikstofdossier rondom de N2000 gebieden was gestart, nu opgeschaald is naar de bredere doelstellingen van het NPLG én naar het totale landelijke gebied van de provincie, inclusief het gehele Utrechtse veenweidegebied. Om die reden heeft de provincie als hulpconstructie negen deelgebieden onderscheiden (zie figuur 2.1) zodat per deelgebied door de provincies samen met haar gebiedspartners een Gebiedsagenda opgesteld kan worden. De negen gebiedsagenda's bij elkaar vormen de basis voor het Utrechts Programma Landelijk Gebied (UPLG).

Relatie met het RVS-uitvoeringsprogramma

Deze ontwikkelingen betekenen voor de uitvoering van de RVS dat deze in het Utrechtse veenweidegebied voortaan als één geïntegreerd proces worden opgepakt, samen met de gebiedsgerichte aanpak vanuit het NPLG/UPLG-traject waarbij uitvoering van de RVS onderdeel is van deze gebiedsgerichte aanpak.

Deze koppeling tussen RVS en het NPLG/UPLG-traject biedt kansen om invulling te geven aan de 10% transitiegebieden die we in de RVS hebben aangegeven (zie het kader in hoofdstuk 1). Het is te verwachten dat het UPLG in zal gaan op de ligging van de gebieden waar een transitie in grondgebruik wordt voorgestaan. Dus de 'slimme plekken' waar de meeste effecten zijn te halen (sterk dalende en/of natte gebieden) en daar waar combinaties zijn te maken met bijv. de aanpak van stikstof bij de N2000 gebieden en/of de ontwikkeling van weidevogelgebieden. Puur vanuit bodemdaling gaan we uit van een transitie in 10% van de gebieden. Nu er andere opgaven bij komen ligt die 10% niet vast; vanuit andere opgaven kan dat meer worden. Deze discussie zal in het UPLG-traject gevoerd worden.

2.4 Programma Water en Bodem Sturend van het ministerie van I&W

Bij de set aan rijksbrieven die op 25 november 2022 naar de Tweede Kamer is gestuurd, zat ook de brief van de minister van Infrastructuur en Waterstaat over het Nationaal Programma Water en Bodem Sturend (WBS). In deze WBS-brief hebben de veenweiden een belangrijke plek, onder de noemer 'laagveengebieden'. Zie het kader op de volgende pagina met enkele tekstcitaten die van belang zijn voor dit uitvoeringsprogramma.

Relatie met het RVS-uitvoeringsprogramma

In zijn algemeenheid lijkt de Utrechtse RVS en voorliggend uitvoeringsprogramma goed daarbinnen te passen. De WBS-brief noemt immers – net als de RVS – dat met de kennis van nu het verhogen van de grondwaterstanden het meest voor de hand liggende middel is om de uitstoot van broeikasgassen vanuit de veenbodems te verminderen. In de RVS wordt in zijn algemeenheid een drooglegging van 40 cm genoemd als een geschikte grondwaterstand in een groot deel van het Utrechtse veenweidegebied bij blijvend landbouwkundig gebruik. De RVS geeft aan dat aanvullend een verdere verhoging van de zomergrondwaterstand beneden maaiveld nodig is in een klein deel van het Utrechtse veenweidegebied, wat overeen lijkt te komen met de 20 cm die genoemd wordt in de WBS-brief. De RVS-strategie is ook in andere opzichten passend binnen de richting die de WBS-brief bij de structurerende keuzes aangeeft. De WBS-brief geeft een beweging naar een grondwaterstand van 20 cm tot 40 cm beneden maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie, omstandigheden van het watersysteem en de behoeften van het gebied. De WBS-brief geeft ook aan dat dit in gebiedsprocessen door alle betrokken partijen samen wordt uitgewerkt. Deze richting en aanpak komt overeen met de aanpak zoals beschreven in Programmaliijn 3 van de RVS (samenwerken in gebiedsprocessen). Ook voorliggend uitvoeringsprogramma past daarmee binnen de richting die de WBS-brief aangeeft.

Aandacht voor voldoende mogelijkheden voor waterberging en een goede waterkwaliteit blijft belangrijk en wordt op gebiedsniveau binnen de gebiedsprocessen opgelost. De watervraag (voldoende water) is een vraagstuk van bovenregionale orde en wordt grotendeels landelijk opgepakt.

Uit: Kamerbrief Water en Bodem Sturend 25 november 2022 (Ministerie van I&W)

Structurende keuzes Laagveengebieden

25. We bewegen toe naar een grondwaterstand van 20 cm tot 40 cm onder maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie, omstandigheden van het watersysteem en de behoeften van het gebied. Hiermee wordt bereikt dat bodemdaling wordt geminimaliseerd en uitstoot broeikasgassen wordt gereduceerd. Dit wordt in NPLG-gebiedprocessen door alle betrokken partijen samen uitgewerkt.

26. We minimaliseren de aanvoer van gebiedsvreemd water. Daardoor houden we zoveel mogelijk zoetwater beschikbaar voor peilopzet en tegengaan van verzilting. De provincies en waterschappen maken in gebiedsprocessen ruimte voor het vasthouden en bergen van zoveel mogelijk gebiedseigen water. Met name in perioden van droogte zal externe aanvoer toch nodig blijven.

27. We beheren onze landbouwgronden duurzaam. In aanvulling op structurende keuze 18 voorkomen we hiermee onomkeerbare oxidatie van veen en behouden we ook voor de toekomst waardevolle landbouwgronden. We werken maatregelen voor beheer van landbouwgronden op het gebied van materieel, nutriënten, gewasbeschermingsmiddelen etc. uit. Het Rijk vraagt provincies stevig in te zetten op het behoud van grasland.

Inzet vertraging bodemdaling en reductie CO₂-emissies

Voor laagveengebieden is de inzet, overeenkomstig met de Veeweide strategie, gericht op een reductie van de CO₂-uitstoot van 1 Mton CO₂-eq in 2030, verdere reductie richting 2050 conform het Klimaatakkoord20 en op minimalisatie van bodemdaling. In de praktijk wordt in grote delen van het veengebied gestreefd naar een zo hoog mogelijke grondwaterstand tussen de 20 tot 40 cm onder maaiveld. Uit veldexperimenten blijkt dat de huidige landbouwpraktijk goed mogelijk is bij een peil van 40 cm onder maaiveld. Een peil van 20 cm onder maaiveld wordt door het RLI gegeven als optimum voor reductie van uitstoot van de broeikasgassen CO₂, methaan en lachgas. Dit kan door oppervlaktewaterpeilen te verhogen, veelal in combinatie met bijvoorbeeld greppelinfiltratie of de aanleg van waterinfiltratiesystemen. Wanneer het peil van 40 naar 20 cm onder maaiveld beweegt, zal de huidige landbouwpraktijk steeds meer beïnvloed worden en zullen extensivering en aangepaste teelten onderzocht moeten worden.

Maatregelen

- Onder leiding van de provincies en samen met de agrarische sector en andere betrokken partijen wordt bepaald wat en wanneer nodig is om de grondwaterstand van 20 cm tot 40 cm onder maaiveld te realiseren en de ambities van CO₂-reductie en vertraging van bodemdaling in 2030 te kunnen behalen.
- Provincies en waterschappen komen, samen met andere betrokkenen, binnen deze gebiedsspecifieke aanpak met voorstellen hoe watervraag en -aanbod in laagveengebieden moeten worden opgepakt.

2.5 Landelijk programma NOVEX

Op 6 juli 2022 is per brief van de minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening aan de Tweede Kamer het landelijke programma NOVEX gepresenteerd. De brief is een vervolg op de ruimtelijke ordeningsbrief van 17 mei 2022 waarin de minister de Tweede Kamer informeert over hoe het kabinet invulling wil geven aan nationale regie op de ruimtelijke ordening. De brief van 6 juli omvat de hiernavolgende beschrijving van het Programma NOVEX (zie kader).

Citaat uit brief minister VRO dd. 6 juli 2022

Programma NOVEX

Het programma NOVEX geeft regie aan het leggen van de ruimtelijke puzzel in samenwerking met provincies, gemeenten en waterschappen. Het zorgt voor samenhang in het ruimtelijke beleid, verbindt de 22 nationale programma's zoals benoemd in de ruimtelijke ordeningsbrief en het versnelt de uitvoering door te sturen op heldere voorwaarden en concrete uitvoeringsafspraken. Hiertoe volgt het programma twee sporen:

2.2.1 Regie per provincie

In oktober leveren we 12 startpakketten aan de provincies. Het pakket bevat concrete doelen, ruimtelijke richtinggevendende keuzes (vanuit de 22 nationale programma's), afwegingsprincipes, een instrumentenkoffer en bestaande fondsen en de relevante opgaven in de NOVEX-gebieden. Dit startpakket vormt de basis voor het leggen van de ruimtelijke puzzel per provincie. Dit gebeurt tussen oktober 2022 en juli 2023. Het Rijk en provincie werken vervolgens toe naar afspraken over nationale doelen en ruimtelijke keuzes, uitvoering en investeringsbeslissingen. In oktober 2023 komen het Rijk en de provincies tot een 'ruimtelijk arrangement' waarin zij als overheden per provincie afspraken maken hoe zij de ruimtelijke puzzel naar de praktijk vertalen. Overheden zetten gezamenlijk hun beschikbare instrumenten en middelen in.

2.2.2 Regie in NOVEX-gebieden

In dit spoor werken Rijk en regio gezamenlijk aan een ontwikkelperspectief, uitvoeringsagenda en uitvoeringsafspraken per gebied. In de NOVEX-gebieden stapelen de nationale opgaven in het fysieke domein dusdanig dat een gebiedsgerichte ordening en prioritering van verschillende nationale opgaven noodzakelijk is om te kunnen komen tot de gewenste herbestemming en/of ingrijpende herinrichting.

Relatie met het RVS-uitvoeringsprogramma

Op het grondgebied van de provincie Utrecht zijn drie NOVEX-gebieden aangewezen: Groene Hart, Verstedelijkingsgebied Utrecht-Amersfoort en verstedelijkingsgebied Arnhem-Nijmegen-Foodvalley. Via het NOVEX-spoor worden er belangrijke ruimtelijke keuzes gemaakt zowel op het niveau van de gehele provincie als op het niveau van de drie NOVEX-gebieden. Voor de NOVEX-gebieden dient een Ontwikkelingsperspectief te worden opgesteld met een uitvoeringsagenda en een regionale investeringsagenda. Dit is kaderstellend voor de gebiedsprocessen in het Utrechtse veenweidegebied en daarmee van invloed op dit uitvoeringsprogramma.

2.6 Ontwikkelingen klimaatadaptatie

De laatste jaren zien we een extremer weerbeeld met zeer droge zomers en met grote piek- of clusterbuien. Dit leidt tot een toenemend bewustzijn van de urgentie van klimaatadaptatie. Het beïnvloedt het denken over de toekomstige inrichting en ook over het vernatten van veenweiden. Waar, hoe en hoeveel willen en kunnen we de veenweidegebieden vernatten? Met het stijgen van de zeespiegel neemt aan de ene kant de urgentie toe om bodemdaling te remmen. In dit kader past vernatten van veenweide goed bij de gedachte "water en bodem

sturend” en bij de doelen voor CO₂-reductie. Aan de andere kant zorgt vernatting voor verminderde waterbergingcapaciteit en een grotere zoetwatervraag in de zomer, terwijl we vanuit klimaatadaptatie juist naar een meer robuust en zelfvoorzienend systeem willen bewegen en niet willen afwentelen. Dat vergt ruimte of aanpassingen in inrichting en/of beheer van het watersysteem.

Relatie met het RVS-uitvoeringsprogramma

In programmalijn 2 worden bovenstaande effecten in zowel landelijke als regionale studies en deelpilots verder onderzocht. Hoe groot is het effect, zijn er locaties waar het meer knelt? Op basis daarvan kunnen randvoorwaarden opgesteld worden voor het oplossen van deze vraagstukken binnen gebiedsprocessen en/of op een bovenregionaal niveau. Het betekent dat er in de gebiedsprocessen, binnen het systeem, ruimte voor zowel water vasthouden als waterbergen gezocht moet worden. Waar mogelijk kan ook naar slimme combinaties van beiden worden gezocht. Ook kan het zijn dat de strategie aangepast wordt aan de mogelijkheden van het watersysteem, compenserende maatregelen of aanpassen van de provinciale wateroverlastnormen.

2.7 Uitvoeringsstrategie Landelijk gebied (ULG)

Op 29 november 2022 hebben Gedeputeerde Staten van Utrecht de Uitvoeringsstrategie Landelijk Gebied (ULG) vastgesteld. Hierin geeft de provincie de hoofdlijnen aan van de gewenste gebiedsgerichte werkwijze voor de komende jaren en de daarvoor noodzakelijk geachte sturing en nodigt andere partijen uit om hier samen invulling aan te geven. Het ULG gaat daarmee vooral over de HOE-vraag: hoe organiseren we een en ander, zowel binnen de provinciale organisatie als in de samenwerking die de provincie heeft met de partners buiten?

Uitvoering van projecten voor het realiseren van de maatschappelijke opgaven in het landelijk gebied is niet nieuw. Met het realiseren van het Nationaal Netwerk Natuur (NNN) zijn we al vele jaren gewend aan uitvoeringsgerichte gebiedsprocessen waarbij ook andere opgaven mee gekoppeld worden. Maar de complexiteit van de opgaven en de integraliteit die we daarbij beogen is met de komst van het NPLG wel van een andere orde. Daarom wil de provincie de sturing en organisatie van de uitvoering meer gebiedsgericht inrichten en de Gebiedsgerichte Aanpak (GGA) Landelijk Gebied vanuit het UPLG-traject meer centraal stellen. Juist bij de complexe vraagstukken biedt het kansen op synergievoordelen door slimme combinaties en integrale afwegingen. In hoofdstuk 6 wordt het ULG verder toegelicht.

Relatie met het RVS-uitvoeringsprogramma

De ULG raakt Programmalijn 3 van de RVS: samenwerking in gebiedsprocessen. Hier komen de verschillende opgaven bijeen en de nieuwe werkwijze die de ULG voorstaat, heeft hier betrekking op.

2.8 Europese Green deal

Als onderdeel van de Europese Green Deal is overeengekomen om via het initiatief Fitfor55 een emissiereductie van broeikasgassen in 2030 te realiseren van tenminste 55%. Op de langere termijn (2050) richt het Europese klimaatbeleid zich op het willen realiseren van klimaatneutraliteit op Europees niveau voor de sector landgebruik: het betreft het geheel van emissies uit veenweide, bomen-bos-natuur en overige landbouwgronden.

Relatie met het RVS-uitvoeringsprogramma

Hoewel over de uitwerking hiervan nog veel onbekend is, lijkt wel duidelijk dat op lange termijn onvermijdelijke restemissies uit veengronden gecompenseerd moeten worden. Hierdoor neemt de druk toe om restemissies uit veengronden zo veel mogelijk te minimaliseren.

2.9 Nieuw gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB)

In 2023 start een nieuwe periode van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB). Het nieuwe GLB is gericht op het belonen van toekomstbestendig boeren. Het bevat subsidiemogelijkheden voor agrariërs die de omslag maken naar een duurzamere bedrijfsvoering. Meer dan voorheen zal de nadruk komen te liggen op het belonen van duurzaamheid en het ondersteunen van een gebiedsgerichte aanpak. De focus in het nieuwe GLB is verder verschoven naar versterkte inzet op groenblauwe diensten, investeren, samenwerken, innoveren en kennis ontwikkelen en - delen.

Het Nationaal Strategisch Plan (NSP)

Lidstaat Nederland heeft in het kader van het nieuwe GLB voor de periode 2023-2027 een Nationaal Strategisch Plan (NSP) opgesteld en per 1 januari 2022 ter goedkeuring voorgelegd aan de Europese commissie. Definitieve goedkeuring en vaststelling wordt voorzien eind 2022. Het NSP is een plan dat richting geeft aan de besteding in Nederland van de Europese middelen vanuit het GLB. In dit plan zijn door het Rijk keuzes gemaakt over welke steun nodig is voor een verdere duurzame en daarmee toekomstbestendige ontwikkeling van de agrarische sector en het landelijk gebied. Het Rijk stelt daarnaast twee subsidieregelingen op: één voor de rijksmaatregelen onder het NSP en één voor de provinciale maatregelen onder het NSP. Deze provinciale subsidieverordening wordt begin 2023 door het Rijk ter vaststelling aangeboden aan de afzonderlijke provincies.

Op basis van het NSP werken de afzonderlijke provincies een eigen programmering uit. Deze mondt uit in een aantal subsidieregelingen voor projectsubsidies, waarmee vanaf medio 2023 de uitvoering van het NSP in Nederland van start kan gaan. Om te komen tot een programmering voor de provincie Utrecht is op basis van het NSP een provinciaal NSP-werkplan opgesteld en een programmeringsplan. Deze documenten vormen komende GLB-periode binnen de provincie Utrecht de basis voor de openstellingsbesluiten van de GLB-subsidieregelingen. Omdat de uitvoering kan leiden tot andere inzichten, kan bijsturing van de programmering tussentijds nodig zijn. Daarom concentreert dit werkplan op dit moment zich voorlopig alleen op de eerste twee uitvoeringsjaren, 2023-2024.

Relatie met het RVS-uitvoeringsprogramma

In het NSP zijn vier onderwerpen opgenomen, waarvan de eerste drie ook in de afgelopen periode in werking waren: 1) Basisbetaling, 2) Ecoregeling, 3) Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb). Er is nu een vierde bij gekomen die voor het veenweidegebied zeer relevant is, namelijk de Samenwerkingsmaatregel veenweiden- en overgangsgebieden Natura 2000. Deze maatregel betekent dat een samenwerkingsverband per peilvak in een veenweidegebied een aantal maatregelen kan aanvragen passend bij een gebiedsplan en gericht op verhoging van het (grond)waterpeil, al dan niet in combinatie met extensivering van de veebezetting (NSP-maatregel 17.77, Samenwerking ter versterking van aanpak Veenweide en Natuurherstel stikstof). Hier ligt een raakvlak met de nieuwe provinciale Subsidieregeling Beperking Bodemdaling (SRBB) Utrechtse Veenweiden (zie 2.10).

2.10 Nieuwe provinciale grondinstrumenten

Provinciale Subsidieregeling Beperking Bodemdaling

Voor de uitvoering van de RVS is door de provincie een nieuwe subsidieregeling opgesteld, de Subsidieregeling Beperking Bodemdaling (SRBB) Utrechtse Veenweiden. De regeling is op 28 juni 2022 door Gedeputeerde Staten vastgesteld en per 1 september 2022 opengesteld. De regeling geldt voor de veenweidegebieden die in agrarisch gebruik zijn. In deze gebieden is het mogelijk om subsidie aan te vragen voor activiteiten die direct of indirect de bodemdaling remmen en de uitstoot van broeikasgassen uit veenbodems verminderen.

De subsidieregeling is te vinden op de provinciale website [Subsidieregeling Bodemdaling Veenweiden | provincie Utrecht \(provincie-utrecht.nl\)](https://www.provincie-utrecht.nl/subsidieregeling-bodemdeling-veenweiden)

Provinciale grondinstrumenten

De provincie heeft de volgende instrumentenkoffer tot haar beschikking:

- (ruil)verkaveling;
- aankoop en ruiling voor functiewijziging;
- subsidies voor functiewijziging (afwaardering gronden naar natuur);
- aankoop voor stikstofreductie;
- bedrijfsverplaatsingen;
- inzetten van ruilgronden/ruilbedrijven;
- wettelijke voorrang bij aankoop op grond van de Wet voorkeursrecht gemeenten en de Wet inrichting Landelijk Gebied en onteigening.

In de Nota Grondbeleid 2020 en het bijbehorende Uitvoeringskader Grondbeleid 2020 is bepaald dat het grondbeleid een middel is om andere beleidsdoelen effectief en efficiënt te realiseren. Dit vertrekpunt in combinatie met de grote opgaven waar de provincie voor staat en de schaarste van grond, vraagt om een actiever grondbeleid. Uitsluitend faciliterend, passief, grondbeleid past niet bij de wens om de uitvoeringskracht te versterken en meer gericht regie te voeren. Het strategisch verwerven en in eigendom hebben van gronden zorgt voor meer uitvoeringskracht en een sterkere regie. Die gronden worden 'verzameld' in een grondbank. De grondbank is een voorraad grond die in eigendom is van de provincie Utrecht. Dat vormt een goede aanvulling op het bestaande instrumentarium omdat die grond vervolgens breed kan worden ingezet ten behoeve van de beleidsdoelen. De provincie werkt al met een 'grondbank-light', voor natuurcompensatie waarmee door de provincie aangekochte gronden kunnen worden toegevoegd aan het natuurareaal. De gronden in de grondbank-light maken straks onderdeel uit van de nieuwe grondbank. Een grondbank geeft een extra instrument dat kan helpen om kansen te benutten.

Beleidskader strategisch grondbeleid

Provinciale Staten hebben op 16 november 2022 het 'Beleidskader strategisch grondbeleid' vastgesteld. Dit beleidskader vult de Nota Grondbeleid 2020 aan met de mogelijkheid om actief strategische gronden te kunnen aankopen door een provinciale grondbank als grondinstrument in te zetten.

In het Beleidskader wordt beschreven waarom de keuze voor meer actief strategisch grondbeleid in de vorm van een grondbank wordt gemaakt. Doorslaggevend zijn de opgaven van de provincie Utrecht enerzijds, en de beperkte hoeveelheid grond die beschikbaar is om die doelen te realiseren anderzijds. Vanuit dat vertrekpunt wordt geschetst wat de maatschappelijke meerwaarde van een grondbank kan zijn en op welke wijze Gedeputeerde Staten voornemens zijn het actieve instrumentarium van de grondbank in te zetten. De grondbank wordt ingekaderd met een beschrijving van de bestuurlijke inbedding, de financiën en de uitvoeringsaspecten. Generieke beleidsdoelen zoals het verminderen van de stikstofdepositie, natuurrealisatie of het bouwen van woningen zijn minder goed te vertalen naar grondbeleid dan concrete beleidsdoelen. Dat proces van beleidsdoel naar planontwikkeling moet de komende jaren concreter worden: per programma vindt die verdere planontwikkeling plaats en ook de doorvertaling van de plannen naar geografische gebieden. De provincie stelt hiervoor een Grondstrategieplan op als uitwerking van het Beleidskader strategisch grondbeleid. Dit grondstrategieplan geeft o.a. uitgangspunten aan voor welke doelen de aangekochte gronden kunnen worden ingezet en welke instrumenten daarbij kunnen worden toegepast. Uiteraard is dat uiteindelijk maatwerk per gebied waarbij de gebiedspartijen via de gebiedsprocessen betrokken worden.

Relatie met het RVS-uitvoeringsprogramma

Zowel de nieuwe provinciale Subsidieregeling Beperking Bodemdaling als de verschillende hierboven provinciale grondinstrumenten (met name het instellen van een grondbank), zijn belangrijke hulpmiddelen in de gebiedsprocessen. Verschillende partijen, o.a. de waterschappen, hebben de wens geuit de grondbank ook voor hun organisatie open te stellen en vrijkomende gronden vast te houden voor het betrokken gebiedsproces. Deze wens zal besproken worden in het traject van het in voorbereiding zijnde Grondstrategieplan.

Foto: HDSR

3. UITVOERING PROGRAMMALIJN 1: KENNISONTWIKKELING EN INNOVATIE

3.1 Inleiding

Wat in deze inleiding staat is ook van toepassing op programmalijn 2 in het volgende hoofdstuk.

Er is al het nodige bekend over bodemdaling in en broeikasuitstoot uit veenbodems, alsmede over de gewenste en ongewenste effecten van de mogelijke maatregelen om dit tegen te gaan. Toch zijn er nog diverse kennisleemtes. Deze worden zowel in landelijke onderzoeksprogramma's als in regionale pilots onderzocht. De kennisleemtes lopen uiteen. Zo zijn er vragen over effectiviteit of financiën of governance.

Het nog niet kunnen beantwoorden van alle kennisvragen hoeft uitvoering van maatregelen op de korte termijn niet in de weg te staan. 'Leren door te doen' met een adaptieve aanpak is hierbij belangrijk, met een gezamenlijke inzet van alle betrokken partijen én ruimte en tijd voor experimenten. Het is een voortdurend proces van innovatie. Hierbij werken we bewust aan de samenhang tussen onderzoek, monitoring, toepassing in pilots en, tot slot, een uitrol van beproefde maatregelen. Al deze fasen kunnen zich naast elkaar afspelen. Het is een cyclus, de innovatiecyclus. Naast kleinschalige pilots zijn lopende uitvoeringsprojecten bij uitstek de locaties om nieuwe kennis te verwerven vanuit lopende of nog op te starten onderzoeken.

Voor de kennisvragen geldt dat ze niet alleen binnen de provincie Utrecht spelen, maar ook in andere veenweidenprovincies. Onderzoek naar veel vraagstukken wordt landelijk geregisseerd. Daar willen we als provincie Utrecht en Utrechtse waterschappen aan blijven meewerken en bijdragen. Daarom zal bij het onderzoek aan de vraagstukken vaak samengewerkt worden met andere organisaties. Het gaat daarbij om:

- 1 landelijke en regionale kennisprogramma's en kennisnetwerken;
- 2 onderzoeksprojecten en praktijkgerichte pilots binnen Utrecht;
- 3 monitoring en basiskennis;
- 4 stimuleren van kennis delen.

Belangrijke landelijke onderzoeksprogramma's zijn het Nationaal Onderzoek Broeikasgassen Veenweiden (NOBV), het Veenweiden Innovatie Programma Nederland (VIPNL) en Living On Soft Soils (LOSS). Verder is er nog de Regio Deal bodemdaling Groene Hart en speelt het Veenweideinnovatiecentrum een rol bij het initiëren en uitvoeren van onderzoek. Vanuit deze programma's worden diverse onderzoeken getrokken (zie voor nadere toelichting op deze onderzoeksprogramma's de RVS Utrechtse veenweiden, paragraaf 7.2).

Onderzoeksprojecten en praktijkgerichte pilots binnen Utrecht raken steeds meer geïntegreerd met de landelijke. Daarom worden die hier in dit uitvoeringsprogramma ook geïntegreerd besproken. Toch zullen er altijd wel projecten blijven die wat meer op afstand staan van de landelijke, zeker daar waar het gaat om de doorvertaling naar specifieke lokale vraagstukken.

In de RVS Utrechtse veenweiden wordt een onderscheid gemaakt tussen enerzijds vraagstukken gerelateerd aan de maatregelen zelf en het verdienmodel (programmaliijn 1, dit hoofdstuk) en anderzijds vraagstukken gerelateerd aan het waterbeheer, wat binnen de kerntaak van de waterschappen valt (programmaliijn 2, volgend hoofdstuk). Al is die scheiding niet altijd even scherp te trekken. Er zal sprake zijn van een sterke uitwisseling van de opzet en resultaten van onderzoeken in beide programmaliijnen.

3.2 De vraagstukken

De landelijke en regionale kennisprogramma's en kennisnetwerken, alsmede de onderzoeksprojecten en praktijkgerichte pilots binnen Utrecht zijn gecentreerd rondom vraagstukken over de sturingsmogelijkheden om bodemdaling en broeikasgasuitstoot te beperken. In de RVS zijn 4 sturingsmogelijkheden onderscheiden met bijbehorende maatregelen. In programmaliijn 2 "Kennisontwikkeling en innovatie" onderzoeken we die:

- 1 Grondwaterstand in het perceel verhogen;
- 2 Aanpassen van de bodemsamenstelling;
- 3 Transitie naar landbouwkundig gebruik met hoge grondwaterstanden;
- 4 Water vasthouden in robuuste natuurgebieden op veenbodem;

In deze vier sturingsmogelijkheden zijn kennisleemten aanwezig. Ook zijn er nog meer algemene kennisleemten, die resulteren in een vijfde onderdeel van programmaliijn 2:

- 5 Monitoren en basiskennis

In de onderstaande tabel staat een overzicht van de onderzoeken (niet limitatief), waar de komende jaren aan gewerkt gaat worden. In te tekst daaronder staat een nadere toelichting.

Tabel 3.1 Overzicht van de lopende en geplande onderzoeken binnen Programmaliijn 1.

Sturingsmogelijkheid	Project	Toelichting	Trekker	Status
Grondwaterstand in perceel verhogen	NOBV	Mate van effect PWIS, AWIS en greppelinfiltratie op bodemdaling en broeikasgasuitstoot	STOWA	Lopend
	Klei-op-veen	Mate van effect op bodemdaling en broeikasgasuitstoot	Provincie Utrecht	In voorbereiding
	Greppelinfiltratie	Mate van effect op bodemdaling en broeikasgasuitstoot	VIP-NL	Lopend
	Effect incidentele inundaties	WIS kan extra wateroverlast veroorzaken. Wat is het effect van incidentele inundaties op uitstoot methaan?	Nog niet bekend	Nog niet belegd
	Meer duurzaam materiaal drains en omhulling	Optimale wijze aanleg WIS en duurzaam	Provincie Utrecht	In voorbereiding
	Effect op dierziekten	Effect op landbouwkundige opbrengst	Nog niet bekend	In voorbereiding
Aanpassen van bodemsamenstelling	Klei in veen	Effect op bodemdaling/broeikasgassen	VIP-NL	Lopend
Landbouwkundig gebruik met hoge grondwaterstand	Veentuinderij	Teeltwijze Voedselgewassen als Natte Teelt	Provincie Utrecht en Zuid-Holland	Lopend
	Veenmosteelt	Teeltwijze Natte Teelt	VIP-NL	Lopend
	Lisdoddenteelt Zegveld		VIP-NL	Lopend
	Boeren op Hoog Water	Verdienmodel	Regiodeal, VIP-NL	Lopend
	Valuta voor Veen	Verdienmodel	Stichting Nationale Koolstofmarkt	Lopend
Monitoren en basiskennis	Actualisatie BRO-bodemkaart Utrecht	Verfijnen en verbeteren van de (veen) bodemkaart van Utrecht	Provincie Utrecht	Lopend

Ad 1, Verhogen van de grondwaterstand in het perceel

Van waterinfiltratiesystemen (WIS- zie kader) en het verhogen van het polderpeil is duidelijk dat ze werken. Ze verhogen de grondwaterstand in de zomer het waardoor er minder zuurstof bij het veen komt, daardoor de oxidatie verminderd wordt en daardoor weer de broeikasgasuitstoot en bodemdaling geremd worden. De mate waarin ze precies werken en welke factoren dat bepalen, is echter nog niet geheel duidelijk. Daarom blijft het nodig de kennis uit te breiden. Dit gebeurt vooral binnen het NOBV. Modelstudies en metingen op perceelsniveau en/of polderniveau zijn hierbij behulpzaam. Het gaat om onderwerpen als:

- Het effect van de diverse vormen van WIS op de mate van bodemdaling en broeikasgasuitstoot, ook gespecificeerd naar de relevante broeikasgassen;
- De optimale wijze van aanleg van WIS en het duurzaam in stand houden ervan, inclusief het materiaalgebruik;
- Effecten van hogere grondwaterstanden op landbouwkundige opbrengst.

Wat zijn Waterinfiltratiesystemen?

Waterinfiltratiesystemen (WIS) bestaan uit evenwijdige in de bodem aangebrachte geperforeerde buizen die onder het slootpeil in de sloot uitkomen. In droge perioden kan het water uit de sloot daardoor gemakkelijker in de bodem doordringen. In natte perioden kan het water juist beter weglopen uit de bodem. De invloed van het slootpeil op de grondwaterstand neemt dus toe. De grondwaterstand in de zomer wordt met waterinfiltratiesystemen hoger dan zonder; in de winter juist lager. Door de hogere grondwaterstand in de zomer kan minder zuurstof in de bodem doordringen en wordt de veenafbraak en dus bodemdaling en broeikasgasuitstoot beperkt. In de winter is de temperatuur in de bodemlaag en is daardoor de veenafbraak zeer beperkt.

De waterinfiltratiesystemen kunnen rechtstreeks op de sloot aangesloten zijn, waardoor het water vanzelf de buizen inlopen. Dit heet passieve waterinfiltratiesystemen (PWIS). Een andere mogelijkheid is, met behulp van een pomp het water geforceerd in of uit de buizen te brengen. Dit zijn actieve waterinfiltratiesystemen (AWIS).

In een natte periode stroomt het water uit de bodem via de drains naar de sloot. Het grondwater stijgt niet tot aan maaiveld.

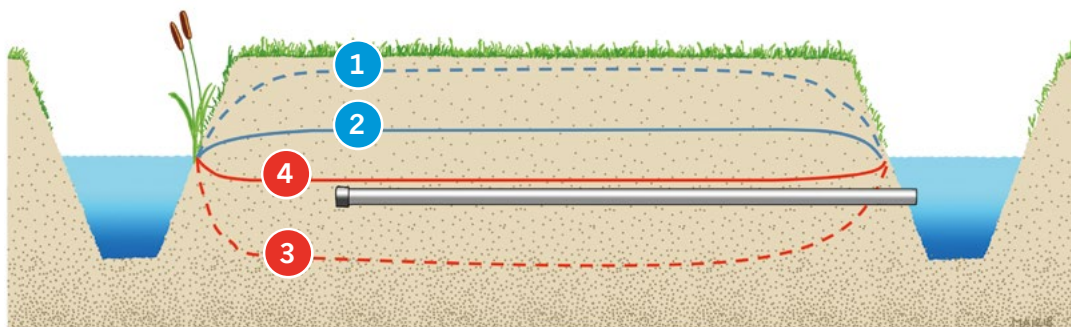
In een droge periode stroomt het water uit de sloot (door het hoge slootpeil) de drains in. Het grondwater kan niet lager zakken dan de hoogte van de drains.

1 zonder onderwaterdrainage

3 zonder onderwaterdrainage

2 met onderwaterdrainage

4 met onderwaterdrainage

Ad 2, Aanpassen van de bodemsamenstelling

Van het aanpassen van de bodemsamenstelling is 'klei in veen' de belangrijkste. Het (landelijke) basisonderzoek hiernaar loopt nog. Het gaat om vragen als:

- De werking (kortstondig of langdurig) en welke kleisoort het meest geschikt is;
- Toepasbaarheid: voor Utrecht geldt dat veel van onze veengronden al klei bevatten. Hoeveel zin heeft het dan om extra klei toe te voegen?
- De beste toepassing van klei;
- Is er genoeg klei?
- Logistieke aspecten.

Ad 3, Transitie naar landbouwkundig gebruik met hoge grondwaterstand

Nieuwe teelten (lisdodde, veenmos e.a.) worden gecombineerd met grondwaterstandsverhoging in de zomer. Voor die grondwaterstandsverhoging door WIS of peilopzet, gelden dezelfde vragen zoals genoemd onder ad 2. Omdat het bij deze teelten soms over extreme verhoging van de grondwaterstand gaat, is een belangrijke aanvullende onderzoeksvraag of daarbij geen ongewenste toename van de methaanuitstoot gaat plaatsvinden. Om nieuwe teelten tot een succes te maken (dat de boer eraan verdient en dat er een flink areaal van komt) moet aan de ene kant onderzocht worden hoe de teelt zelf het beste kan plaatsvinden en hoe er bruikbare producten van gemaakt worden. Aan de andere kant moet onderzocht worden hoe er een markt ontstaat om de producten te verkopen. Het gaat om onderwerpen als:

- Verkennen van nieuwe gewassen voor natte teelten;
- Het optimaliseren van de teeltwijze van gewassen voor natte teelten;
- Het effect van de diverse gewassen voor natte teelten op de mate van bodemdaling en broeikasgasuitstoot, ook gespecificeerd naar de relevante broeikasgassen;
- Hoe de nieuwe gewassen te vermarkten.

Ad 4, Water vasthouden in robuuste natuurgebieden op veenbodem

De verantwoordelijkheid voor deze sturingsmogelijkheid in natuurgebieden ligt primair bij de terreinbeherende organisaties (TBO's). Er zijn echter raakvlakken met de landbouwgebieden in de omgeving. Zo kan veenmosteel mogelijk in sommige gebieden ingezet worden als landbouwkundig verdienmodel (3), maar ook als ontwikkelingsmaatregel voor natuur.

Ad 5, Monitoren en basiskennis

In de basiskennis van (het meten van) bodemdaling en zaken die invloed hebben op bodemdaling zijn ook enkele kennislacunes aanwezig. Hier wordt op de volgende manier aan gewerkt:

- De trend van bodemdaling is lastig te bepalen. Veenbodems kunnen jaarlijks centimeters op en neer bewegen en dat terwijl de bodemdaling in millimeters per jaar worden uitgedrukt. Slechts langjarige metingen geven uitsluitsel over de gemiddelde bodemdaling, waardoor het niet mogelijk is nadat maatregelen genomen zijn, snel en nauwkeurig uitspraken te doen over de effectiviteit ervan aan de hand van hoogtemetingen. Ontwikkeling in de technieken die dit verbeteren willen wij ondersteunen.
- De mate van bodemdaling wordt, naast de grondwaterstand, ook sterk bepaald door het type veenbodem. Er zijn verschillen tussen de officiële BRO-bodemkaart en de veenbodemkaart die in 2008 is gemaakt. Die laatste dekt ook niet de gehele provincie Utrecht. De BRO-bodemkaart is, met een schaal van 1:50.000, voor gebruik in gebiedsprocessen te grof. De komende jaren komt er een fijnschaliger en aangevulde (veen) bodemkaart waarin alle kennis is verwerkt.
- De grondwaterstand in het veenpakket is sterk bepalend voor de mate van broeikasgasuitstoot en bodemdaling. Buiten locaties waar nu allerlei onderzoeken lopen, zijn niet voldoende metingen aan de grondwaterstand in het veenpakket. De komende jaren gaat hiervoor een adequaat meetnet worden ingericht.
- De voortgang van het onderdeel Veenweiden uit het Klimaatakkoord moet worden gemonitord in termen van vermeden broeikasgasuitstoot als gevolg van genomen maatregelen. Daartoe is landelijk het instrumentarium SOMERS ontwikkeld zodat iedereen op dezelfde wijze deze broeikasgasuitstoot bepaalt. Met dit instrumentarium wordt ook de reductie van broeikasgasuitstoot als gevolg van een genomen maatregel berekend. Wij gaan binnen de provincie Utrecht dit landelijke instrumentarium gebruiken.

- SOMERS is gebaseerd om fundamentele kennis van fysische en chemische processen in de veenbodem. SOMERS gaat hierin nog verder verbeterd worden. Hierbij zijn wij betrokken.

3.3 Kennis delen

(Veel van) wat in deze paragraaf staat is ook van toepassing op programmalijn 2 in het volgende hoofdstuk.

Het is van belang dat de vergaarde kennis wordt gedeeld met de relevante partijen (andere overheden, agrariërs, agrarisch onderwijs). Dit kan op allerlei mogelijke manieren, zoals bijvoorbeeld via onderwijs, studiegroepen, cursussen, nieuwsberichten, etc. De kennisdeling moet leiden tot bewustwording, draagvlak voor maatregelen en het bevorderen van de deskundigheid bij de grondgebruikers bij wie maatregelen genomen zijn.

De volgende zaken zijn van belang te melden:

- Een belangrijke landelijke schakel in kennisdeling is het Kenniscentrum Bodemdaling en Fundering (KBF), wat de opvolger is van het Nationaal Kennisprogramma Bodemdaling (NKB). Het KBF is een platform dat zich inzet voor het verbinden, versterken en ontwikkelen van kennis rondom bodemdaling. Door het actief ontsluiten van deze kennis via deelexpedities, stimuleert het KBF-toepassing van deze kennis in de praktijk. De provincie Utrecht participeert in het KBF, met name wat betreft de kennis rond de waterinfiltratie-systemen;
- In het programma KlimaatSlim Boeren op Veen wordt o.a. gewerkt aan het verspreiden van kennis onder agrariërs over de aanpak van bodemdaling;
- Het Veenweiden Innovatiecentrum heeft, naast het initiëren van onderzoek, ook een rol in het verspreiden van kennis. De locatie van het Veenweiden Innovatiecentrum (Zegveld) is een goed bezochte plek voor presentaties en excursies over de veenweidenproblematiek;
- Binnen de Regio Deal bodemdaling Groene Hart wordt (o.a.) gewerkt in diverse projecten aan kennisdeling.

Foto: HDSR

4. UITVOERING PROGRAMMALIJN 2: EEN ROBUUST EN KLIMAATBESTENDIG WATERSYSTEEM

4.1 Inleiding

Een belangrijke manier om bodemdaling te remmen en de CO₂ uitstoot te verminderen is het verhogen van (grond)waterstanden waardoor de drooglegging⁷ en de ontwateringsdiepte⁸ kleiner wordt. Dit heeft niet alleen consequenties voor het waterbeheer, maar ook voor de agrarische bedrijfsvoering. In het geval van gebiedsbrede toepassing van grondwaterstand-verhogende-maatregelen zijn ook aanpassingen in het waterbeheer noodzakelijk. In programmalijn 2 “Robuust en Klimaatbestendig Watersysteem” onderzoeken we het effect van de aanpak van bodemdaling op:

Vraagstuk 1: Watervraag.

Vraagstuk 2: Waterbergingscapaciteit.

Vraagstuk 3: Waterkwaliteit.

Vraagstuk 4: Inrichting van het watersysteem.

Landelijke onderzoeksprogramma's zoals beschreven in programmalijn 1 zijn vaak zeer fundamenteel, wetenschappelijk en vrij grofmazig omdat het om een landelijk beeld gaat. Programmalijn 2 brengt in beeld wat de effecten zijn van het breed toepassen van bodemdalingremmende maatregelen op watervraag, wateroverlast, waterkwaliteit en inrichting van het watersysteem. Al is die scheiding niet altijd even scherp te trekken. Er is sprake van een sterke uitwisseling van de opzet en resultaten van onderzoeken in beide programmalijnen. De waterschappen betrekken ook de resultaten van eigen onderzoeken buiten de provincie Utrecht. De uitkomsten van deze pilots worden betrokken in programmalijn 2 van de RVS Utrecht. Pilots laten zien dat de praktijk soms weerbarstig is en daarnaast geldt “niets is zo heterogeen als veen”. Kennis verkregen via (lang lopende) pilots zullen bijdragen aan verbetering van theoretische inzichten.

4.2 Dit doen we in programmalijn 2

In komende jaren participeren de waterschappen AGV, HDSR, Rivierenland en Vallei en Veluwe (samen met provincie Utrecht) in en versterken zij verder onderzoek naar de bovengenoemde vier vraagstukken. In de tabel hieronder zijn lopende onderzoeken opgenomen binnen de beheergebieden van voornoemde vier waterschappen. Deze onderzoeken vormen de basis voor programmalijn 2.

7 Afstand tussen maaiveld en slootpeil.

8 Afstand tussen maaiveld en grondwaterstand midden in het perceel

Tabel 4.1 Overzicht van de lopende en geplande onderzoeken binnen Programmalijn 2.

Sturingsmogelijkheid / vraagstuk	Project	Opp (ha)	Trekker							Status
				1. Grondwaterstand	2. Watervraag	3. Waterberging	4. Waterkwaliteit	5. Inrichting watersysteem	6. Governance	
Grondwaterstand in perceel verhogen	Toekomstbestendige polder Lange Weide (monitoring) (ZH)	310	HDSR/NOBV	x	x		x	x	x	Lopend
	Polders Kortijk/Portengen (monitoring en modelstudie)	230	HDSR	x	x	x			x	Lopend
	Polder Groot-Wilnis Vinkeveen peilvak 9 (monitoring)	290	AGV	x	x	x			x	Lopend
	Polders bij de Vlist (monitoring)	352	HDSR/NOBV	x			x			Lopend
	Pilot Vijfheerenlanden AWIS		Rivierenland	x						Lopend
	Bedrijvenproef polder Spengen (monitoring en modelstudie)	55	HDSR	x	x				x	Afgerond
	AWIS systeem op wind- en zonne-energie Spengen		HDSR					x		Afgerond
	AWIS systeem voor weidevogels Spengen		HDSR					x		Afgerond
	Moldrainage Oudewater		HDSR	x				x		Lopend
	Moldrainage Wilnis		AGV	x				x		Lopend
	Greppelinfiltratie Weijland		HDSR	x				x		Lopend
	Greppelinfiltratie vogelreservaat De Ronde Hoep (NH)		AGV		x		x	x		Afgerond
	Greppelinfiltratie Lange Weide (ZH)		HDSR					x		Lopend
	Greppelinfiltratie Botshol/Nellesteijn		AGV	x	x		x	x		Lopend
	Meten broeikasgassen bij hoog peil Demmerik		AGV/NOBV				x			Lopend
	Meten broeikasgassen bij extensief boeren op hoog water in reservaat Demmerik (SBB)		AGV/NOBV						x	Lopend
	Onderzoek effecten bodemremmende maatregelen op biodiversiteit		HDSR/AGV				x			Lopend
	Hoger zomerpeil of permanent hoog (Groot Wilnis-Vinkeveen)	100	AGV		x	x	x	x	x	In voorbereiding
	Hoger zomerpeil en dichtzetten greppels Abcoude Valuta voor Veen	4	AGV		x			x	x	In voorbereiding
	PWS Meijepolder Laag (ZH)	282	HDSR			x		x		In voorbereiding
AWIS Waardassacker (monitoring)		AGV		x	x	x	x	x	In voorbereiding	
Aanpassen van bodemsamenstelling	Klei in Veen Wilnis		AGV/VIP-NL		x				x	Lopend
Landbouwkundig gebruik met hoge grondwaterstand	Lisdodde pilot Papekop		HDSR					x		Lopend
	Lisdodde pilot in Ankeveen (NH)	1	AGV/NOBV		x		x	x	x	Lopend
Monitoren en basiskennis	Meten bodembeweging met in-SAR in Lange Weide (ZH) en Zegveld		HDSR					x		Lopend
	Meten bodembeweging met in-SAR bij Diemen (NH)		AGV/NOBV					x		Lopend
	Doorontwikkeling Re:peat		AGV		x	x	x	x		Lopend
	Basismeetnet grondwater veenweiden		AGV/HDSR/PU	x						Lopend
Watervraag	Watervraag en waterkwaliteit per perceel en per polder		AGV		x		x			In voorbereiding

Sturingsmogelijkheid / vraagstuk	Project	Opp (ha)	Trekker	1. Grondwaterstand	2. Watervraag	3. Waterberging	4. Waterkwaliteit	5. Inrichting watersysteem	6. Governance	Status
Wateroverlast	Wateroverlast met Sobek model per perceel		AGV			x				Lopend
	Klimaatadaptatie pilot Kamerik oost		HDSR			x		x	x	In voorbereiding
	Modelleren vermindering waterberging door vernatting		AGV		x	x				In voorbereiding
	Modelleren effect actieve peilverhoging op watersysteem en opbrengstderiving		HDSR							In voorbereiding
	Praktijkonderzoek wateroverlast ervaringen agrariërs		HDSR			x		x	x	In voorbereiding
	Uitspoelingsrisico bij vernatting		AGV				x			Afgerond
Waterkwaliteit	Ijzerzandfilter om fosfaat te binden uit drainagewater Spengen		HDSR	x			x			Lopend
Inrichting van het watersysteem	Toekomstbestendig Watersysteem (TBWS)		HDSR		x	x		x		Lopend
	Veenweidesloot van de toekomst		HDSR/AGV/VIP-NL			x	x	x		In voorbereiding

Vraagstuk 1 – Watervraag en waterbeschikbaarheid:

Door het verhogen van de (grond)waterstanden neemt de watervraag van een gebied toe, zeker in combinatie met steeds vaker optredende droogte, toename van de temperatuur en de afname van de waterbeschikbaarheid vanuit de rivieren door klimaatverandering. Dit laatste vraagstuk is breder dan de veenweiden.

De onderzoeken richten zich op:

- De (extra) watervraag als gevolg van de maatregelen tegen bodemdaling. Modelstudies en metingen op perceelsniveau en/of polderniveau zijn hierbij behulpzaam.
- De extra watervraag op landelijk niveau als gevolg van klimaatverandering en als gevolg van de aanpak van bodemdaling. Ook de bovenregionale verdeling van zoet water is een belangrijk onderwerp.

Voor de uitwerking van dit vraagstuk zoeken we aansluiting bij lopende landelijke onderzoeken (programmaliijn 1) en eigen lokale studies. Ook zoeken we aansluiting bij het Deltaprogramma Zoet Water (verdeling). We participeren via de Unie van Waterschappen en leveren input.

Vraagstuk 2 – Waterbergingscapaciteit

Om de (extra) piekbuien als gevolg van klimaatverandering goed op te kunnen vangen, zal de hoeveelheid berging in een aantal gebieden moeten worden vergroot. Met de aanpak van bodemdaling verhogen we (grond) waterstanden en/of hierdoor vermindert de bergingscapaciteit van een gebied. In een situatie van heftige regenval (die mogelijk vaker voorkomt als gevolg van klimaatverandering) kan er minder water in de sloten en in de bodem worden opgevangen. Het risico op wateroverlast (gebaseerd op de huidige provinciale normen) neemt toe. Maatregelen die bodemdaling remmen werken dus tegengesteld aan de wens van klimaatadaptatie die extra bergingsruimte vraagt om toekomstige heftige buien op te kunnen vangen.

De onderzoeken richten zich op:

- Hoe groot is dit probleem bij de diverse maatregelen? Waar zijn extra knelpunten te verwachten? En daarna: welke oplossingsrichtingen zijn hiervoor in beeld? Modelstudies en metingen op perceelsniveau en/of polderniveau zijn hierbij behulpzaam;
- Het doen van onderzoek naar de mogelijkheden onmogelijkheden voor “waterdiensten” waarbij een vergoeding gegeven wordt aan grondgebruikers voor het beschikbaar stellen van grond voor waterbergingen. Ook hier is het van belang dit onderzoek in een landelijke context uit te voeren;

- De juridische mogelijkheden en onmogelijkheden voor acceptatie of een vorm van schadevergoeding of compensatie indien blijkt dat er meer wateroverlast gaat optreden door de maatregelen tegen bodemdaling. Hier zit een sterk juridische (bestuursrechtelijke) component aan. Het is van belang dit onderzoek in een landelijke context uit te voeren.

Vraagstuk 3: Waterkwaliteit en biodiversiteit

Waterkwaliteit is een maatschappelijk thema waarvoor de overheden samen verantwoordelijk zijn. Een goede waterkwaliteit zorgt voor een gezond watersysteem met veel biodiversiteit. Om de doelen te halen moet iedereen hieraan bijdragen. De verschillende bodemdaling remmende maatregelen kennen mogelijk (tijdelijke) achteruitgang van de waterkwaliteit. De doelen en deadlines van de Europese Kaderrichtlijn Water maken dit vraagstuk urgent.

De onderzoeken richten zich op:

- Het doen van metingen aan de waterkwaliteit binnen lopende projecten om uitspraken te kunnen doen over het effect van de maatregelen op de waterkwaliteit en manieren te vinden om deze negatieve effecten te beperken. Meerjarige monitoring is nodig om uitspraken te kunnen doen over het (langdurige) effect;
- Het doen van onderzoek naar methoden om water dat uit de drains van waterinfiltratiesystemen komt te zuiveren, bijvoorbeeld met een ijzerzand filter. Het ijzerzand bindt het fosfaat van het uitstroomwater van WIS systeem voordat het de watergang instroomt;
- Het doen van nader onderzoek naar het effect van het dieper leggen van de WIS buizen op de waterkwaliteit;
- De mate van effectiviteit van actieve waterinfiltratie ten behoeve van weidevogelbeheer. De mate van effectiviteit gaat onderzocht worden;
- Onderzoek naar het effect van WIS op het bodemleven, vegetatie, insecten en weidevogels.

Vraagstuk 4: Inrichting van het watersysteem/waterbeheer

Uit de vraagstukken één tot en met drie zullen antwoorden komen die linksom of rechtsom, consequenties zullen hebben op de inrichting en het beheer van het watersysteem. Door bijvoorbeeld het waterpeil te verhogen kan het nodig zijn een aantal duikers “op te halen” (hoger aan te leggen) of een (nood)waterberging te creëren. Ook kan het nodig zijn om waterstaatkundige maatregelen te treffen door toenemende hoogteverschillen als gevolg van verschil in het tempo van bodemdaling. Als het praktisch mogelijk is om oplossingen te bedenken om water langer/beter vast te houden, welke consequenties heeft dit voor de inrichting van het watersysteem? We zien de aanpak van bodemdaling als een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Noodzakelijke aanpassingen van het watersysteem en waterbeheer om de klimaatdoelen te halen maken daar onderdeel van uit.

De onderzoeken richten zich op:

- De samenwerking van waterschap en het gebied/een aantal agrariërs bij het instellen van dynamisch peilbeheer?
- Een pilot HAKLAM-peil. ‘HAK: Hoog Als het Kan’ -om genoeg water beschikbaar te hebben in droge perioden. LAM: ‘Laag Als het Moet’ - om ruimte voor berging te hebben in natte perioden. Welke kosten brengt het HAKLAM-principe met zich mee?
- Wat vraagt dit van de beheerders van het waterschap?

Foto: HDSR

5. UITVOERING PROGRAMMALIJN 3: SAMENWERKEN IN GEBIEDS- PROCESSEN

5.1 Inleiding

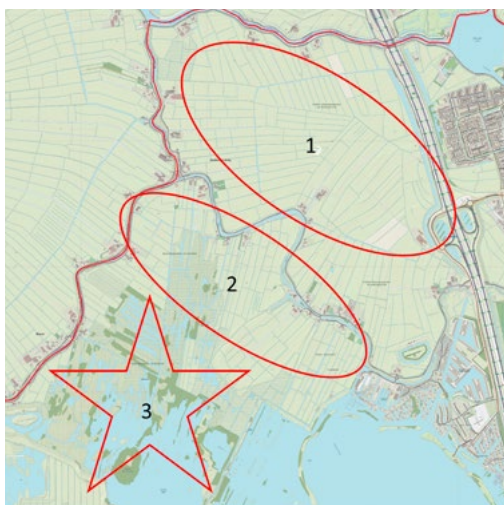
In de RVS is programmalijn 3, samenwerken in de gebiedsprocessen, een belangrijk spoor. Het is het spoor waar de verschillende maatschappelijke opgaven bij elkaar komen en uiteindelijk de uitvoering van de maatregelen zoveel mogelijk in onderlinge samenhang plaats vindt. De kennis die voortkomt uit de onderzoeken vanuit programmalijnen 1 en 2 wordt gebruikt in de gebiedsprocessen.

Centrale vraag in dit uitvoeringsprogramma bij programmalijn 3 is: met welke gebiedsprocessen gaan we, bezien vanuit bodemdaling, komende twee jaar aan de slag? Dat wil zeggen: wat zijn de lopende gebiedsprocessen waar we ons op richten en welke starten we in 2023 en 2024 aanvullend? En hoe passen deze in de gebiedsagenda's die onder regie van de provincie Utrecht per deelgebied voorbereid worden vanuit het UPLG-traject (de negen deelgebieden, zie 2.3)? En biedt de urgentie en aanpak vanuit het NPLG ook extra kansen, bijvoorbeeld voor het realiseren van de 10% gebieden zoals benoemd in de RVS waar sterkere vernatting nodig is (zie kader hoofdstuk 1)?

Met de ontwikkelingen rondom de NPLG (zie hoofdstuk 2) is een gebiedsgerichte aanpak puur vanuit bodemdaling bezien niet meer aan de orde. Ook de andere (hoofd)opgaven zoals benoemd in het NPLG doen mee. Hierdoor ontstaat er mogelijkheden voor samenhang en samenwerking in de uitvoering wat kansen biedt op synergievoordelen, slimme combinaties en integrale afwegingen. Polders kunnen hiermee aan de slag wanneer ze de doelen, kaders en bandbreedten daarin hebben meegekregen. Door de polders zelf met voorstellen te laten komen over de hoe-vraag ontstaat er draagvlak. Soms is het verstandig om bepaalde no regret-maatregelen in de uitvoering alvast naar voren te halen, zodat er beweging en voortgang is in het gebiedsproces en de energie bij de betrokkenen wordt vastgehouden. Zie ook het kader hierover in 5.1 ('Integraal is niet hetzelfde als alles tegelijk'). Per gebied is dit maatwerk.

Integraal is niet hetzelfde als 'alles tegelijk'

1 Natuurinclusieve agrarische bedrijven gericht op kringlooplandbouw

2 Veehouderij met natuur (weidevogels). Samenwerking met agrarische bedrijven en Natuurmonumenten.

3 Natuurkern/Natura 2000 gebied beheerd door Natuurmonumenten. Hier staat de bescherming en ontwikkeling van natuurwaarden op de eerste plaats.

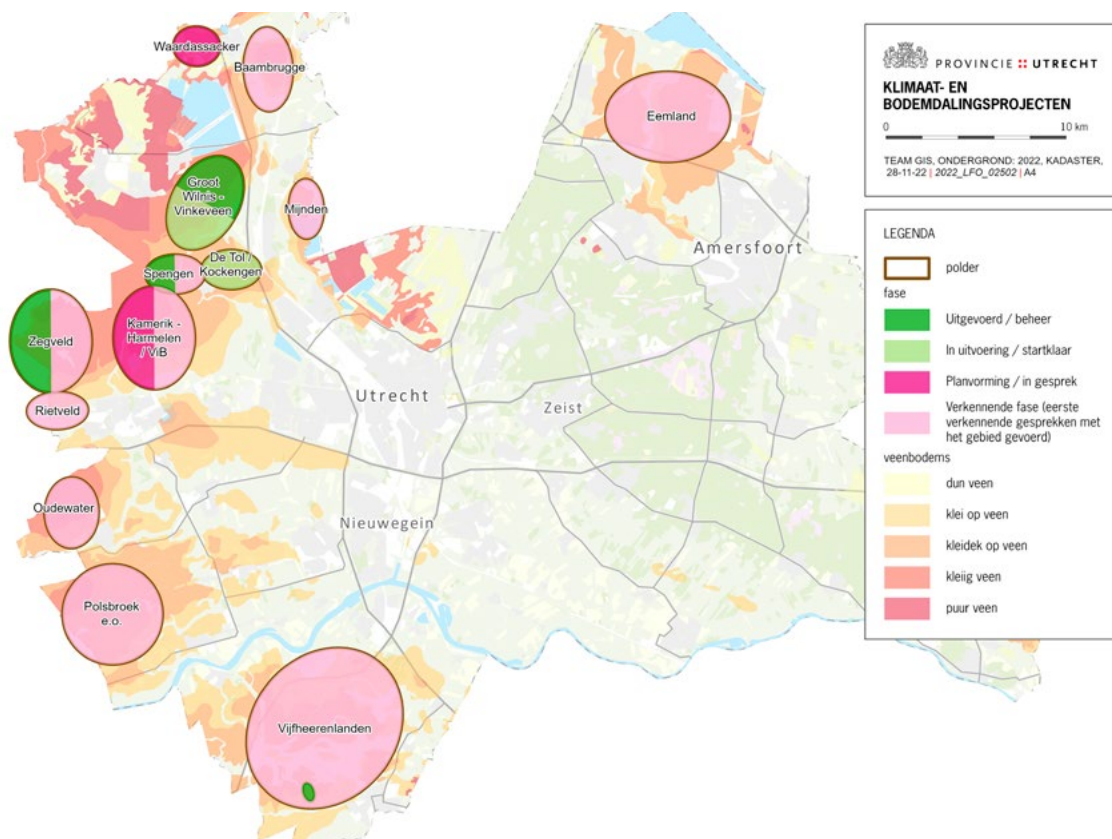
In het **Gebiedsproces Waardassacker polder, Botshol en Nellestein** werken agrariërs, Natuurmonumenten, Collectief, Waterschap, gemeente en provincie aan een toekomstbestendige polder. Sinds juni 2021 loopt in deze polders een bottom-up gebiedsproces waarin de opgaven landbouw, natuur, stikstof, bodemdaling, water (KRW) en energie integraal worden opgepakt. Integraal betekent niet per definitie 'alles tegelijk'. Verschillende onderwerpen worden uitgelicht, maar in samenhang besproken. Waar mogelijk worden stappen gemaakt naar uitvoering. Zo wordt, vooruitlopend op de aanpak van de andere thema's, op het onderdeel bodemdaling met boeren een plan gemaakt voor WIS in combinatie met versterking biodiversiteit. Uitgangspunt daarbij is dat aanleg WIS hier een no regret-maatregel is. Door dit als onderwerp naar voren te halen, ervaren de gebiedspartijen dat inzet in gebiedsprocessen leidt tot actie!

In overleg met de waterschappen komen we tot het hiernavolgende voorstel, aangegeven per waterschapbeheergebied. Grotendeels gaat het om gebieden waar al een en ander loopt. De vraag welke opgaven centraal staan in de verschillende gebiedsprocessen, is maatwerk per gebied en zal binnen de gebiedsprocessen besproken en besloten worden (en dus niet binnen dit uitvoeringsprogramma).

Verder is de notie van belang dat gebiedsprocessen verschillende fasen hebben en dat afhankelijk van de fase de focus anders zal liggen. We onderscheiden hierin de volgende vier fasen (zie ook de legenda bij de kaart hieronder):

- 1 Verkennende fase:** eerste oriënterende gesprekken met het gebied met als mogelijk resultaat een Plan van Aanpak/Procesplan. Met de komst van het NPLG is het uitgangspunt dat hierin altijd de verschillende NPLG-opgaven worden meegenomen.
- 2 Planfase:** Vervolggesprekken met het gebied met als mogelijk resultaat een gebiedsplan (inclusief een drainageplan voor de bodemdalingsopgave). Met de komst van het NPLG zullen hierin altijd de verschillende NPLG-opgaven worden meegenomen.
- 3 Startklaar/in uitvoering:** de subsidieaanvraag voor het nemen van maatregelen is ingediend, de aanleg/ inrichting van de voorgestelde maatregelen (bijvoorbeeld waterinfiltratiesystemen) kan starten.
- 4 Gerealiseerd:** de maatregelen zijn gerealiseerd en beheer, onderhoud, monitoring en kennisdeling heeft nu de aandacht.

Op de kaart (figuur 5.1) hieronder zijn de (lopende) gebiedsprocessen waarmee we in 2023-2024 aan de slag gaan weergegeven met de fase waarin ze zich bevinden. Deze kaart is niet limitatief bedoeld. Wanneer zich tussentijds kansen voordoen in andere polders, dan worden die vanuit dit uitvoeringsprogramma zoveel mogelijk gefaciliteerd.

Figuur 5.1 Kaart met ligging van de gebiedsprocessen waar we vanuit dit uitvoeringsprogramma in 2023-2024 aan de slag gaan (in kleur de verschillende fases van de gebiedsprocessen, zie de legenda).

5.2 Maatwerk in gebiedsprocessen

Maatwerk in de 90%-10%-gebieden

In de gebiedsprocessen vindt het maatwerk plaats dat nodig is om concrete invulling te geven aan de opgaven, mogelijkheden en wensen in een gebied. In deze paragraaf worden een aantal aandachtspunten benoemd waar rekening mee gehouden moet worden om dit maatwerk vorm te geven.

In de RVS is aangegeven dat, om de doelen te halen, we in 90% van het Utrechtse veenweidengebied streven naar verhoging van de grondwaterstand tot 40 cm onder maaiveld door de aanleg van waterinfiltratiesystemen in combinatie met het verhogen van het slootpeil naar een drooglegging van 40 cm. In een klein deel van het Utrechtse veenweidengebied (10%) is een verdere verhoging van de grondwaterstand nodig.

Aanleg van waterinfiltratiesystemen (mits goed aangelegd) en sturen met het slootpeil, zijn manieren om de grondwaterstand te beïnvloeden. Andere maatregelen om bodemdaling te remmen zijn op dit moment nog niet beschikbaar voor gebiedsprocessen.

90%-gebieden

Voor de 90%-gebieden valt het volgende op te merken:

- Hoogteverschillen binnen een peilvak: Binnen peilvakken is er verschil in hoogteligging van het maaiveld en dus van drooglegging (zelfs binnen een perceel). Een gemiddelde drooglegging van 40 cm in een peilvak betekent dus dat er in dat peilvak delen droger zijn en delen natter. Een te kleine drooglegging betekent een vergrote kans op wateroverlast (inundatie), wat ongewenst is voor zowel de landbouw als voor de waterkwaliteit, maar in verband met risico voor het vrijkomen van andere broeikasgassen (lachgas/ methaan).
- Bij Actieve WIS is de hoogte slootpeil minder van belang: de grondwaterstand is min of meer onafhankelijk van het slootpeil. Dus in die situatie is een drooglegging van 40 cm niet nodig. Wel moet ervoor gewaakt worden de grondwaterstand via de aanleg van de waterinfiltratiesystemen niet te ver boven het slootpeil in te stellen. Er treedt dan veel lekkage op van grondwater naar de sloot, zodat extra veel water ingepompt moet worden, wat tot extra kosten leidt.

UPLG-traject is aanjager voor benoemen ligging 10%-gebieden

In de RVS is aangegeven dat in de gebiedsprocessen helder zal worden waar de 10% komt te liggen. Met de ontwikkelingen die nu gaande zijn, is het denkbaar dat deze 10% met name terecht komt in de bufferzones rondom Natura 2000-gebieden of andere natuurgebieden. Of dit haalbaar is, is echter maatwerk per gebied en wordt in nauw overleg met betrokken gebiedspartijen bekeken. Het UPLG-traject kan hierbij als aanjager dienen omdat in bepaalde gebieden ook vanuit andere doelen een transitie in het grondgebruik wenselijk is.

Greppelinfiltratie is één van maatregelen die past bij natte omstandigheden waar het grondwater tot 20 cm onder maaiveld staat. Dit is vaak het geval in natuurgebieden, maar ook mogelijk binnen de 10%-gebieden zoals hiervoor beschreven.

Effecten toepassing WIS op andere doelen dan bodemdaling

Maatregelen als WIS kunnen effect hebben op andere doelen in een gebied. In het gebiedsproces moet hier expliciet aandacht aan besteed worden en deze effecten geminimaliseerd worden.

Andere doelen in gebiedsproces, waarop de aanleg van WIS effect kan hebben, zijn:

- Natuur/biodiversiteit: actieve WIS kan ingezet worden voor extra wateropzet in voorjaar t.b.v. weidevogelbeheer;
- Waterkwaliteit: WIS kan een (negatief) effect hebben op waterkwaliteit door het uitspoelen van fosfaat, nitraat en ammonium. Bij passieve WIS is het effect gering of licht positief. Van actieve WIS is minder bekend, maar hier wordt nader onderzoek naar gedaan;
- Klimaatadaptatie: WIS verkleint de waterberging en leidt daardoor tot minder goede mogelijkheden voor opvang van extremere neerslag door klimaatverandering;
- Wateraanvoer: WIS vergroot de waterbehoefte in de zomer. Vanuit "Water en Bodem Sturend" is er de wens dat in de gebiedsprocessen zoveel mogelijk ruimte gecreëerd wordt voor het vasthouden en bergen gebiedseigen water. Hiermee kan de externe watervraag worden verkleind.
- Ammoniakuitstoot: WIS heeft geen invloed op ammoniakuitstoot (stikstopgave).

Meekoppelen bodemdaling met andere doelen:

- Extensivering veestapel: bij minder koeien per ha kan de grondwaterstand wat hoger zijn;
- Inrichten nieuwe natuur: ter plekke kan de grondwaterstand omhoog gebracht worden en dus de bodemdaling en broeikasgasuitstoot geremd;
- Energieopwekking: als op een terrein zonnepanelen worden geplaatst, zou de grondwaterstand omhoog kunnen.

Aanpassen watersysteem

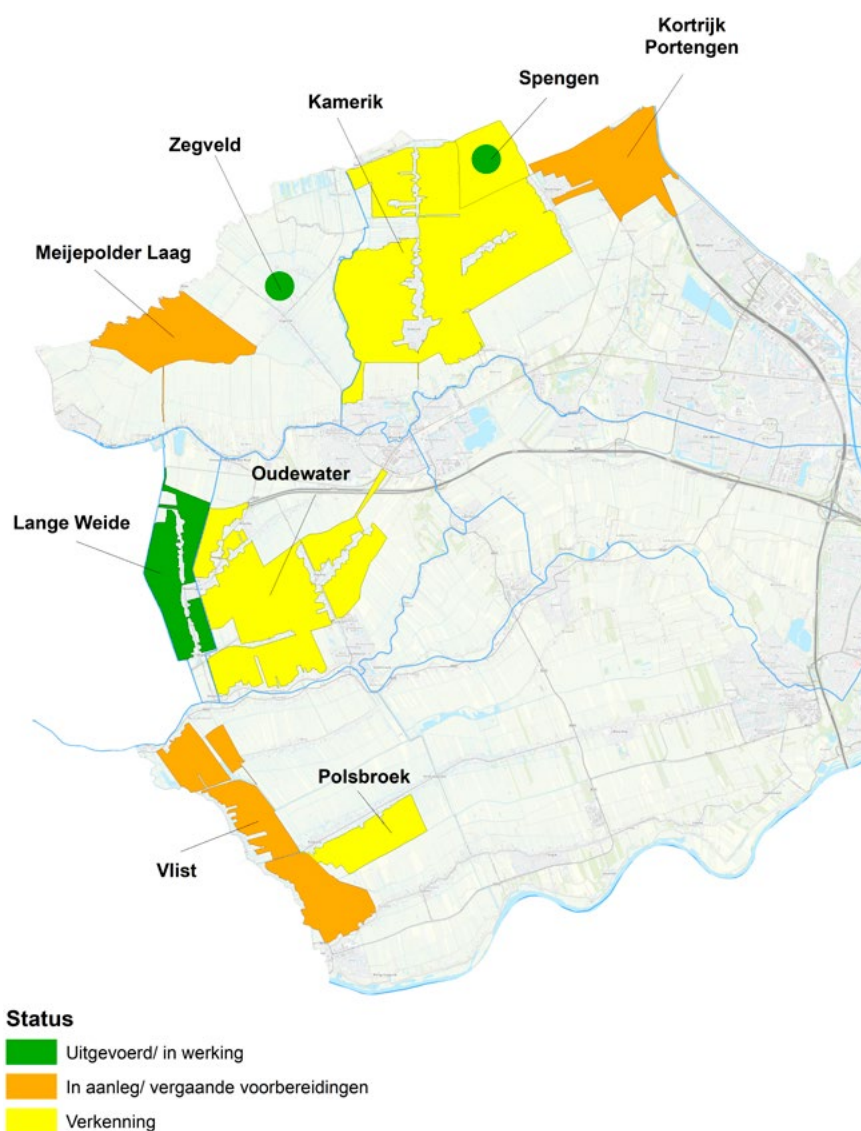
Als gevolg van de maatregelen tegen bodemdaling is mogelijk ook aanpassing van het watersysteem nodig. Dit in verband met effecten op wateroverlast, wateraanvoer en waterkwaliteit. Deze aanpassing van het watersysteem en de kosten daarvan vallen niet onder de reguliere taak van het waterschap. Na realisatie valt onderhoud

ervan wel onder de reguliere taak van het waterschap. Tot nu toe zijn er in de lopende gebiedsprocessen geen watermaatregelen aan de orde geweest. Dit omdat de projecten kleinschalig waren en daardoor weinig effect hebben op de waterhuishouding. Naar verwachting zullen er in de toekomst steeds grootschaliger maatregelen tegen bodemdaling uitgevoerd worden. Op een gegeven moment zullen er daardoor wel aanpassingen in het watersysteem nodig zijn.

5.3 Voorstel gebiedsprocessen 2023-2024 beheergebied HDSR

Binnen het beheergebied van HDSR, het Utrechtse deel, staan voor de jaren 2023-2024 de hiernavolgende gebiedsprocessen op het programma waarbij het afremmen van de bodemdaling één van de doelen is (zie de tabel hieronder met meer informatie per gebiedsproces).

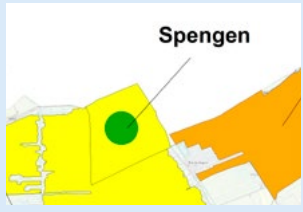

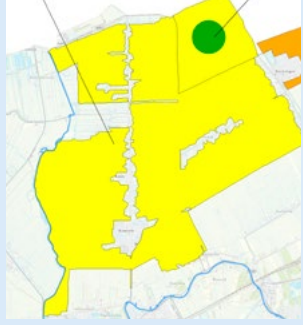
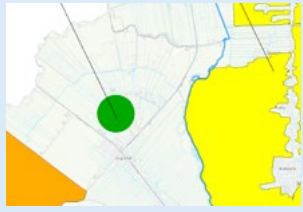
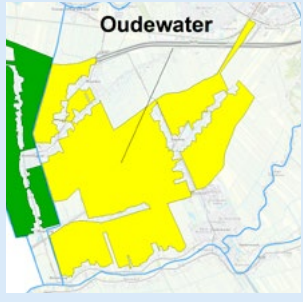

De hier genoemde lijst van gebieden is niet limitatief. Wanneer de omstandigheden erom vragen, bijvoorbeeld vanuit het NPLG-traject, zal ook in andere gebieden met bodemdaling aan de slag kunnen worden gegaan. Denk bijvoorbeeld aan het gebiedsproces rondom de Nieuwkoopse Plassen waarvoor het voortouw bij de Provincie Zuid-Holland ligt en waar de polders van Zegveld onderdeel vanuit maken.

Figuur 5.2 De gebiedsprocessen in Vlist, lange Weide, Meijepolder laag en klein deel van Oudewater liggen in de provincie Zuid-Holland.

Tabel 5.1 overzicht gebiedsprocessen HDSR. Zowel de gebiedsprocessen waar bodemdalingremmende maatregelen (WIS) al zijn gerealiseerd (nrs. 1 en 5), als de gebieden waar in 2023-2024 mee aan de slag wordt gegaan.

	Naam gebied	Stand van zaken	Toelichting
	Spengen	Gerealiseerd	Actieve waterinfiltratie is aangelegd (47 hectare in 2019).
	Spengen	Verkennde fase	Gesprekken over lange termijnperspectief voor gebied zijn opgestart, afremmen bodemdaling is onderdeel.
	Kortrijk Portengen	In uitvoering	Oplevering voorzien medio 2023.
	Kamerik e.o.	Verkennde fase	Het gebied is in deelgebieden opgesplitst om met een behapbare aantal deelnemers het gebiedsproces te kunnen doorlopen. In polder Oud-Kamerik oost loopt het eerste gebiedsproces. De andere delen volgen.
	Zegveld-Noord	Gerealiseerd	190 ha passieve waterinfiltratie is aangelegd in 2019 als pilot in het kader van het AVP.
	Zegveld en omgeving	Verkennde fase	De eerste contacten met het gebied zijn gelegd als onderdeel van het gebiedsproces Nieuwkoopse Plassen dat getrokken wordt door de provincie Zuid-Holland en waar de stikstofopgave de hoofdopgave is.
	Oudewater Noord-Hekendorp	Verkennde fase	Dit gebied bestaat de veenpolders Westeinde van Waarder, Ruige Weide, Papekop, Diemerbroek en Hekendorp. Via keukentafelgesprekken is belangstelling uitgesproken voor gebiedsprocessen waarin afremmen bodemdaling één van de thema's zal zijn. Drie Boeren in het gebied participeren in praktijkproeven om het vernattende effect van alternatieve bodemdalingremmende maatregelen, andere dan WIS, te testen.
	Polsbroek	Verkennde fase	Via keukentafelgesprekken is belangstelling uitgesproken voor gebiedsprocessen waarin afremmen bodemdaling één van de thema's zal zijn.

Naar schatting zal met deze gebiedsprocessen uiteindelijk in totaal ca 1600 ha aanleg bodemdalingremmende maatregelen gerealiseerd kunnen worden.

Een voorbeeld van samenwerken en pionieren in de polder: Polderperspectief Spengen

In de polder Spengen is voor het eerst in Nederland grootschalig actieve waterinfiltratie in de praktijk getest.

Vanaf 2016 zetten zeven boeren zich samen met het waterschap in om de

bodemdaling van het veen te remmen in hun polder. Hiervoor is circa 15% van de agrarische percelen in deze polder voorzien van een actief waterinfiltratie systeem (AWIS). De techniek en de ervaringen waren bij aanvang nog heel pril. Toch zijn de boeren samen met het waterschap met deze nieuwe techniek aan de slag gegaan in de boerenpraktijk. Er draaien 17 diverse AWIS systemen op 55 hectare bij 7 boeren.

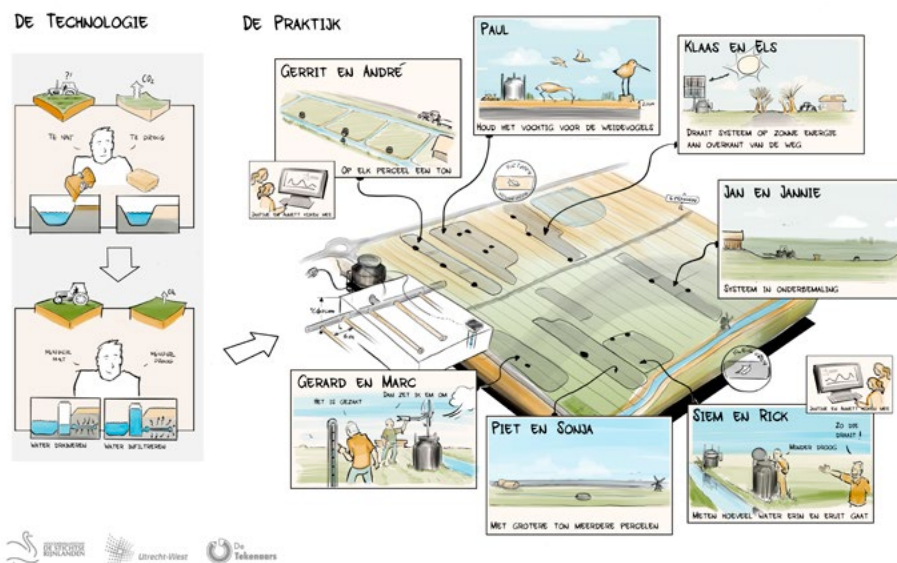
In Spengen is de AWIS techniek doorontwikkeld. De aansturing is volautomatisch gemaakt. Ook zijn er systemen ontwikkeld die draaien op zonne- en op windenergie. In de bedrijvenproef Spengen is geprobeerd jaarrond actief te sturen op een stabiele grondwaterstand van gemiddeld 40 centimeter onder maaiveld. Gedurende vijf jaar zijn verschillende aspecten onderzocht: grondwaterstanden, bodemhoogte, waterkwantiteit, bodemvocht, bodemconditie, draagkracht, stroomverbruik en kosten. Ook de praktijkervaringen van de boeren zijn meegenomen in deze proef. Zo is inzicht verkregen in het effect van AWIS op het remmen van de bodemdaling én op de agrarische bedrijfsvoering.

Binnen de bedrijvenproef is ook een proef met weidevogels gedaan. Het lukte om de grondwaterstand met waterinfiltratie substantieel te verhogen. Hierdoor ontstonden plas-dras situaties op de lage delen van de percelen. Deze trokken weidevogels aan, die in aantal zijn toegenomen op de percelen met waterinfiltratie.

De boeren willen bijdragen aan de grote maatschappelijke opgaven die op de polder liggen. Vanuit/Met het IBP Vitaal Platteland denken zij in de pilot De Boer aan het Roer na over een polderperspectief waarin deze opgaven een plek krijgen en het blijvend mogelijk is een boterham te verdienen als agrariër. Gezamenlijk werken ze aan een "Toekomstvisie van boeren in Spengen om duurzaam door te kunnen".

BEDRIJVENPROEF STUREN MET GRONDWATER

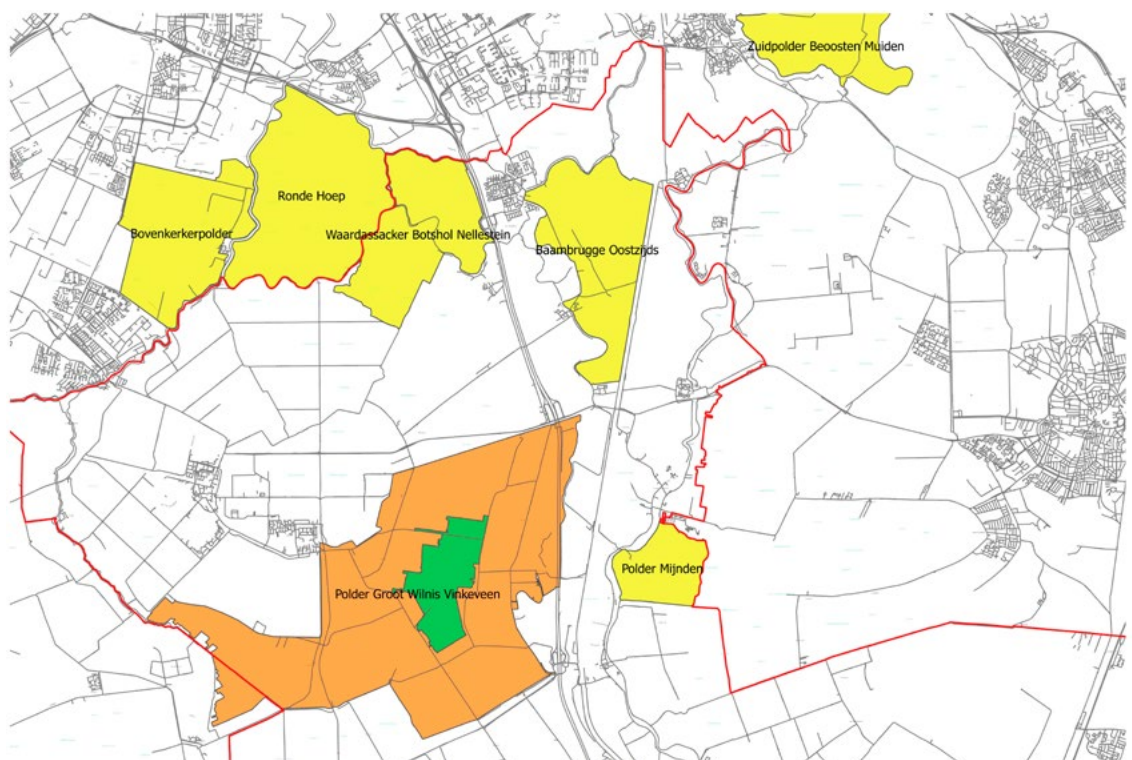
- BODEMDALING REMMEN: SAMEN AAN DE SLAG MET DRUKDRAINAGE -

5.4 Voorstel gebiedsprocessen 2023-2024 beheergebied AGV

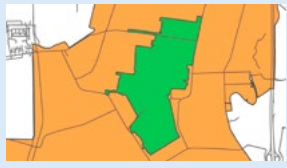
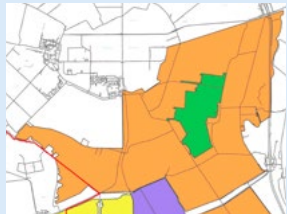

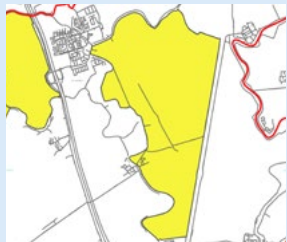
Binnen het Utrechtse deel van het beheergebied van waterschap AGV staan verschillende gebiedsprocessen op het programma. Bij al deze gebiedsprocessen is het afremmen van de bodemdaling één van de doelen. Ook hier geldt dat de hier genoemde lijst van gebieden niet limitatief is. Indien omstandigheden erom vragen, bijvoorbeeld vanuit het NPLG-traject, zal ook in andere gebieden aan de slag kunnen worden gegaan.

Zie hieronder de informatie per gebiedsproces. In 2023 zal minimaal één nieuw gebiedsproces in provincie Utrecht worden opgestart. AGV is voornemens in haar beheergebied nog een tweede gebiedsproces op te starten in deze periode, of dat in de provincie Utrecht zal zijn is nog niet bekend.

Figuur 5.3 Kaart met overzicht gebiedsprocessen AGV

Tabel 5.2 overzicht gebiedsprocessen AGV: zowel de gebiedsprocessen waar bodemdalingremmende maatregelen (WIS) al zijn gerealiseerd (nr 1) als de gebieden waar in 2023-2024 mee aan de slag gegaan wordt (gebieden 3 t/m 6 (lopende of nog te starten gebiedsprocessen).

	Naam gebied	Stand van zaken	Toelichting
	Groot Wilnis Vinkeveen – peilvak 9	Gerealiseerd	160 ha passieve waterinfiltratie is aangelegd in 2019 in het kader van AVP.
	Groot Wilnis Vinkeveen – en omgeving	Startklaar/in uitvoering	Subsidie voor passieve waterinfiltratie is aangevraagd.
	Waardassacker-Botshol-Nellestein	Planfase	In gebiedsproces worden meerdere thema's besproken. Afremmen bodemdaling is naar voren getrokken. Gesprekken over aanleg actieve waterinfiltratie zijn in ver gevorderd stadium, pilot greppelinfiltratie loopt.
	Mijnden	Planfase	Convenant is getekend, afremmen bodemdaling is meekoppelkans.
	Baambrugge Oostzijde	Verkennde fase	Eerste keukentafelgesprekken zijn uitgevoerd.

Naar schatting zal met deze gebieden uiteindelijk in totaal ca 1200 ha aanleg bodemdalingremmende maatregelen gerealiseerd kunnen worden.

5.5 Voorstel gebiedsprocessen 2023-2024 beheergebied Waterschap Rivierenland

Waterschap Rivierenland start in de tweede helft van 2023 met een peilbesluitproces voor de Vijfheerenlanden, het Utrechts deel van het beheergebied. Dit Utrechtse deel valt samen met het grondgebied van de gemeente Vijfheerenlanden. Naar verwachting wordt het nieuwe peilbesluit in de eerste helft van 2025 opgeleverd. Voorafgaand aan dit proces worden in het eerste kwartaal van 2023 de resultaten van de maaiveldanalyse (hoogtemetingen) verwacht. Provincie en waterschap hebben afgesproken dat het onderwerp bodemdaling bij dit peilbesluitproces zal worden meegenomen. Waterschap en provincie zullen hierin nauw samenwerken vanwege het meenemen van de bodemdalingremmende maatregelen.

Hieraan voorafgaand (2022 -voorjaar 2023) wordt in het kader van de provinciale uitwerking van het NPLG, onder aansturing van de provincie als onderdeel van de Gebiedsgerichte Aanpak, een 'gebiedsagenda' opgesteld voor dit gebied met als focus de NPLG-hoofdoopgaven. Het peilbesluitproces zal mogelijk als vehikel gebruikt

kunnen worden voor de uitvoering van (een deel van) de onderwerpen van deze gebiedsagenda. In dit traject wordt onderzocht waar bodemdalingremmende maatregelen kunnen worden uitgevoerd als onderdeel van de integrale gebiedsaanpak.

De slootwaterpeilen in het dan vigerende peilbesluit vormen de randvoorwaarde bij de uitrol van actieve Waterinfiltratiesystemen (WIS). Het waterschap zal de slootwaterpeilen vanwege de aanleg van actieve WIS niet verhogen om het waterbergend vermogen van het watersysteem te behouden. Het kenmerk van actieve WIS is dat dit functioneert onafhankelijk van de slootwaterpeilen en de watergang; er is geen noodzaak om de waterpeilen aan te passen bij actieve WIS. Hogere peilen zijn gerelateerd aan een ander landgebruik en wijziging functies. Hierin zijn provincie en gemeente leidend. Het waterschap zal met haar waterbeheer de nieuwe functies zo goed mogelijk ondersteunen. De toepassing van waterinfiltratiesystemen (actief of passief) leidt tot extra waterafvoer (de bodem is natter). Er is daardoor compenserende waterberging nodig om aan de NBW-normen voor wateroverlast te voldoen.

5.6 Voorstel gebiedsprocessen 2023-2024 beheergebied waterschap Vallei en Veluwe

Waterschap Vallei en Veluwe start in 2023 een peilbesluitproces binnen het Utrechtse deel van hun beheergebied. Dit Utrechtse deel bestaat uit de gemeenten Amersfoort, Eemnes, Bunschoten, Soest en Baarn, gezamenlijk aan te duiden als Eemland. Provincie en waterschap hebben afgesproken dat het onderwerp bodemdaling bij dit peilbesluitproces zal worden meegenomen. Het is de planning om in 2024 het peilbesluit vast te stellen. Waterschap en provincie zullen hierin nauw samenwerken vanwege het meenemen van de bodemdalingremmende maatregelen.

Parallel hieraan is in het kader van de provinciale uitwerking van het NPLG onder aansturing van de provincie een 'gebiedsagenda' in voorbereiding voor dit gebied. Tevens heeft Regio Amersfoort het initiatief genomen om een Handlingsperspectief voor het landelijk gebied op te stellen. Het is van belang dat al deze processen inhoudelijk goed op elkaar worden afgestemd en slim worden georganiseerd zodat 'bestuurlijke drukte' wordt voorkomen.

6. ORGANISATIE VAN DE UITVOERING VAN DE GEBIEDSPROCESSEN

6.1 Inleiding

In voorgaande hoofdstuk is aangegeven met welke gebiedsprocessen we komende twee jaar (2023-2024) samen met de waterschappen en onze regionale gebiedspartners aan de slag willen. In dit hoofdstuk gaan we in op de vraag hoe dit te organiseren en wat daarvoor nodig is. De RVS Utrechtse veenweiden noemt hiervoor een aantal principes (zie het kader). Deze principes zijn bij dit uitvoeringsprogramma uiteraard nog steeds van kracht.

Algemene uitvoeringsprincipes zoals aangegeven in de RVS Utrechtse veenweiden (februari 2022):

- We doen het samen.
- Het gebied staat centraal.
- Vanuit losse projecten naar een meer structurele aanpak.
- Aansluiten bij bestaande structuren.
- Borging van juridische rechtmatigheid.
- Aansluiten bij de Uitvoeringsstrategie Landelijk Gebied (ULG)

De vier fasen zoals in het vorige hoofdstuk aangegeven, vragen ieder om specifieke afspraken en verschillende rollen van de betrokken partners. Bij de organisatie van een gebiedsproces is het van belang daar rekening mee te houden.

Hoe de gebiedsgerichte aanpak Landelijk Gebied (GG-LG) te organiseren, is aangegeven in de Uitvoeringsstrategie Landelijk gebied (ULG) die door GS op 29 november 2022 is vastgesteld. Hoewel vanuit het ULG voor de governance enkele nieuwe overlegstructuren worden voorgesteld, is het ook van belang om waar mogelijk aan te sluiten bij reeds bestaande platforms en overlegorganen om bestuurlijke drukte te voorkomen. Het samenwerkingsplatform KlimaatSlim Boeren op Veen (zie kader hieronder) is één van de mogelijkheden hiervoor.

Klimaat slim Boeren op Veen, een samenwerkingsplatform

In het oostelijk deel van het Groene Hart hebben twee agrarische collectieven (Rijn Vecht en Venen en Rijn Gouwe Wiericke) samen met twee waterschappen (Amstel, Gooi en Vecht en De Stichtse Rijnlanden) zich sinds 2019 ingespannen om met, en door boeren, bodemdalingremmende maatregelen op veengrond te treffen. Dit in samenhang met verbetering van de waterkwaliteit, maatregelen ter bevordering van de biodiversiteit en een beter bedrijfsperspectief voor agrarische bedrijven in veenweidegebieden. Het Ministerie van LNV had uit de Klimaatenvolpe 2018 middelen hiervoor vrijgemaakt, via de provincies Utrecht en Zuid-Holland. Daarnaast hebben Europa (POP3), de provincies (AVP en Nota Ruimte), de waterschappen en boeren financieel bijgedragen.

Met dit pilotproject willen de initiatiefnemers:

- duurzame samenwerkingsrelaties tussen boeren, waterschappen en andere relevante partijen binnen polders realiseren om de onderstaande doelstellingen mogelijk te maken;
- zich inspannen om op ca. 800 ha bodemdaling remmende maatregelen te treffen;
- kennis ontwikkelen en delen over water, biodiversiteit, landbouw, emissies (broeikasgassen en nutriënten) en bodemdaling om polderprocessen te optimaliseren en het effect van de bedrijfsmaatregelen te vergroten. Deze praktijkkennis vormt ook input voor beleid en regionale ontwikkelingen;
- agrariërs, waterbeheerders en andere partners in andere veenweidegebieden inspireren en informeren over de aanpak van bodemdaling in relatie tot klimaatdoelen en bijdragen aan de ontwikkeling van een regionaal en landelijk kennisnetwerk.

In totaal worden in vier polders in totaal ca 900 ha bodemdalingremmende maatregelen getroffen (Kortrijk-Portengen, De Vlist, Stein-Zuid en Meije Polder Laag). Daarnaast zijn in zes andere polders verkenningen gestart en worden waar mogelijk al stappen richting planfase gezet. In aantal hectares wordt hiermee de oorspronkelijke doelstelling van 800 ha uiteindelijk ver overtroffen. Daarnaast is met het oog op praktijkkennis delen een Draaiboek polderprocessen opgesteld en zijn excursies en uitwisselingen met en voor boeren, waterbeheerders en andere geïnteresseerden georganiseerd.

www.klimaatslimboerenopveen.nl

6.2 Organisatie volgens voorstellen Uitvoeringsstrategie Landelijk Gebied (ULG)

Vanuit ULG wordt een gebiedsgerichte aanpak voor het landelijk gebied (GGA-LG) voorgesteld met als basis een samenwerking op drie schaalniveaus:

- Het provinciale niveau: Op dit niveau wordt het Provinciale Gebiedsprogramma opgesteld waarvan de 1^e versie juli 2023 in opdracht van het rijk gereed moet zijn (zie hoofdstuk 2). Dit vindt plaats in een provinciale stuurgroep waarin de overheden zijn vertegenwoordigd: de provincie, een vertegenwoordiging van de waterschappen en een vertegenwoordiger van elk van de 3 gemeentelijke samenwerkingsverbanden (U10, Regio Amersfoort, Utrechtse deel Regio Foodvalley). Het gebiedsprogramma vormt de basis voor het overleg met het Rijk over de financiering van de opgaven vanuit het Transitiefonds. Periodiek zal dit gebiedsprogramma aangepast/bijgesteld moeten worden passend in een (nog te ontwikkelen) meerjarenprogrammering voor het landelijk gebied. Vergelijkbaar met het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT).
- Het regionale niveau: ULG deelt de provincie in twee regio's: Utrecht-Oost en Utrecht-West. Het veenweidegebied zit grotendeels in Utrecht-west, alleen Eemland zit in Utrecht-Oost. Voor elke regio wordt een regiostuurgroep (RSG) ingesteld met overheden en maatschappelijke organisaties. Deze regiostuurgroepen stellen de gebiedsagenda's vast voor de onderscheiden deelgebieden. Indien noodzakelijk/gewenst worden die gebundeld tot regio-agenda's. Met de twee regio's worden in de vorm van uitvoeringsprogramma's op deelgebiedsniveau langjarige afspraken gemaakt over de uitvoering. De afspraken worden voor de overheden vastgelegd in interbestuurlijke programma's en met de maatschappelijke organisatie die daadwerkelijk participeren in de uitvoering in Samenwerkingsovereenkomsten.
- Het schaalniveau van gebiedsprocessen op polderniveau: Dit RVS-Uitvoeringsprogramma haakt aan op dit 3^e schaalniveau, het niveau van de deelgebieden/polderprocessen. Hoe de gebiedsprocessen te organiseren is maatwerk per gebied. Per gebied wordt voor de verschillende fasen van het proces (van verkenning tot realisatie) bekeken hoe de rollen en verantwoordelijkheden liggen. Belangrijk hierbij is aansluiting bij de energie die in het gebied is. Dat betekent samen met het gebied bespreken hoe een en ander te organiseren en te regelen, waarbij de opgaven en doelen goed in beeld blijven. Een spanningsveld hierbij is hoe de 'top down-doelen te combineren met de bottom up-aanpak die we in de Utrechtse gebiedsprocessen gewend zijn en nastreven. Beoogde hoofdrolspelers zijn de inliggende agrarische ondernemers, de verschillende overheden (provincie, waterschappen en gemeenten), de landbouworganisaties (LTO, agrarische collectieven en lokale agrarische gebiedscoöperaties), de natuurorganisaties (NM, SBB, Utrechts Landschap, NMU) en tot slot samenwerkingsverbanden zoals Klimaatlim Boeren op Veen (zie kader vorige pagina).

Foto: HDSR

7. FINANCIËN

7.1 Inleiding

In de door PS vastgestelde RVS Utrechtse veenweiden zijn de totale kosten voor de daar gepresenteerde richting en strategie tot en met 2030 indicatief en zeer op hoofdlijnen geraamd op €300 mln., opgebouwd uit:

- Realiseren maatregelen (bv aanleg WIS): ca. € 110 mln,
- Aankoop en afwaardering van gronden: ca. € 110 mln.
- Aanpassing van het watersysteem: ca. € 80 mln.

Deze kostenraming is inclusief proceskosten en kosten voor kennisontwikkeling en monitoring.

De kosten en dekking van deze 300 mln. zijn in de volgende paragrafen opgedeeld in twee periodes. De periode van de looptijd van het UP-RVS, aangevuld met de coalitieperiode vlak daarvoor, dus 2020-2024 en de periode van de resterende looptijd van de RVS, dus 2025-2030.

7.2 Kosten en dekking periode 2020 tot en met 2024

De uitkomsten zijn opgedeeld in de kosten en dekking voor de periode 2020-2024 (de looptijd van het UP-RVS) en de kosten en baten voor de periode 2020-2030 (de looptijd van de RVS), zie de twee tabellen hieronder.

Tabel 7.1 Overzicht kosten en dekking voor de periode 2020 tot en met 2024 (eenheid: in mln. euro's), stand van zaken najaar 2022).

Dekking	Structurele provinciale middelen (2020-2022)	Impuls-gelden	Regiodeal (Rijk t.e.m. 2022)	Agenda Vitaal Platteland (provincie)	Totaal t.e.m. 2022	Structurele provinciale middelen (2023-2024)	t.e.m. 2024
Dekking	8.25	18.00	0.50	2.60	29.35	7.50	36.85
Feitelijke en verwachte kosten							
Gebiedsprocessen/maatregelen	0.09	0.00	0.00	0.00	0.09	3.98	4.06
Onderzoek en innovatie	1.16	0.26	0.47	0.00	1.89	0.53	2.42
Aankoop en afwaarderen	0.00	3.00	0.00	0.00	3.00	3.00	6.00
Aanpassen watersysteem	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	1.00	1.00
Totaal	1.25	3.26	0.47	0.00	4.98	8.50	13.48

- **Te verwachten kosten:** Op grond van de voorgenomen programma's, projecten en gebiedsprocessen zoals aangegeven in dit uitvoeringsprogramma bij de drie pijlers, is de verwachting dat er eind 2024 in zijn totaliteit €13.5 mln. is uitgegeven dan wel verplicht /gereserveerd. Dit zijn de te verwachten kosten voor realiseren maatregelen (aanleg waterinfiltratiesystemen), aankoop en afwaarderen van gronden en aanpassingen in het watersysteem. Dit alles inclusief proceskosten en monitoring.

- **Dekking:** In totaal is tot en met 2024 vanuit de huidige provinciale (meerjaren)begroting €36,9 mln. beschikbaar, ervan uitgaande dat de restantmiddelen vanuit de huidige begroting meegenomen worden naar de begrotingen komende twee jaar.

De conclusie is dat we voor de komende twee jaar, 2023-2024, ruim voldoende middelen beschikbaar hebben. Van de beschikbare middelen geven we waarschijnlijk zelfs meer dan de helft, ca €23,4 mln., niet uit in deze periode. Belangrijke oorzaak daarvan is dat gebiedsprocessen een lange aanlooptijd nodig hebben, veelal meerdere jaren. De grote kosten in gebiedsprocessen worden vrijwel altijd pas in de laatste periode gemaakt, bij de daadwerkelijke realisering (aanleg en inrichting). Daar komt bij dat de reeds lopende gebiedsprocessen dit jaar door de huidige landelijke ontwikkelingen rondom het NPLG sterke vertraging hebben opgelopen.

7.3 Kosten en dekking periode 2025 tot en met 2030

In de tabellen hieronder laten we zien hoe de opbouw van kosten en dekking zou kunnen zijn om in 2030 de doelen te kunnen hebben gehaald. Het onderstaande is van belang:

- **Te verwachten kosten:** Om deze doorkijk te kunnen geven, zijn op basis van een aantal aannames de te verwachten kosten per jaar uitgesplitst. Deze nemen toe in de tijd. Te zien is dat de kosten vanaf 2025 naar 2030 oplopen van ca €20 mln. naar ruim €70 mln. wat logisch is omdat juist in de laatste jaren de meeste uitvoeringsmaatregelen worden verwacht. Dit vraagt echter wel een enorme inzet van menskracht, waar we ons tijdig op moeten voorbereiden.
- **Dekking:** De dekking voor de periode 2025-2030 is nog in het geheel niet rond. Voor aanvullende dekking, bovenop onze eigen structurele middelen, in deze jaren zal een beroep worden gedaan op het Transitiefonds van het Rijk. Daarbij gaan we ervan uit dat, naarmate de tijd vordert, de uitvoering steeds meer vaart krijgt.

Tabel 7.2 Overzicht dekking voor de periode 2025 tot en met 2030 (eenheid: in mln. euro's).

Dekking	T.e.m 2024	Structurele provinciale middelen (2025-2030)	Transitiefonds 2025-2030	Totaal
Dekking	13.48	18.75	267.77	300.00

De jaarlijkse kosten voor de periode 2025 tot en met 2030 zijn in de tabel hieronder aangegeven. De kosten voor onderzoek nemen gestaag af ervan uitgaande dat er steeds minder kennisleemtes zijn. Te zien is dat in het laatste jaar ruim 70 mln. euro zou moeten worden weggezet.

Tabel 7.3 Overzicht jaarlijkse kosten voor de periode 2025 tot en met 2030 (eenheid: in mln. euro's).

Verwachte kosten	T.e.m 2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	Totaal
Gebiedsprocessen/maatregelen	4.06	7.00	10.99	14.99	18.99	22.99	24.98	104.00
Onderzoek en innovatie	2.42	0.98	0.85	0.70	0.50	0.35	0.20	6.00
Aankoop en afwaarderen	6.00	7.28	11.44	15.60	19.76	23.92	26.00	110.00
Aanpassen watersysteem	1.00	5.53	8.69	11.85	15.01	18.17	19.75	80.00
Totaal	13.48	20.79	31.97	43.14	54.26	65.43	70.93	300.00

Zoals eerder opgemerkt, is de inschatting dat als de gebiedsprocessen zijn gestart, aanvankelijk alleen procesgeld nodig zijn, maar dat dit na verloop van tijd zal resulteren in significant grotere uitgaven omdat in de periode 2025-2030 de meeste uitvoeringsmaatregelen worden verwacht.

De conclusie is dat de jaarlijkse uitgaven in de periode 2025 tot en met 2030 sterk moeten toenemen om in 2030 de doelen te kunnen halen. Het laatste jaar zal dit bedrag oplopen tot ca. €70 mln. Om dit geld doelmatig te kunnen besteden, is veel meer menskracht nodig bij provincie, waterschappen en andere gebiedspartners. Dit moet goed geregeld worden in het PPLG.

7.4 Bijdragen vanuit andere bronnen

Bijdragen vanuit de waterschappen

HDSR en AGV hebben geen middelen voor de uitvoering van (grootschalige) bodemdalingremmende maatregelen. Wel doen zij mee en dragen bij aan diverse landelijke en regionale onderzoeken. Ook stimuleren en faciliteren zij diverse gebiedsprocessen.

Bijdragen vanuit het GLB-NSP

Ook vanuit het nieuwe GLB-NSP (2023-2027) zijn rijksmiddelen voor de provincie Utrecht beschikbaar. In het kader van het uitvoeringsprogramma gaat dit om de maatregelen Kennisdeling € 0,52 mln. en Samenwerking gebiedsgericht € 0,98 mln. Hieraan worden resp. € 0,45 mln. en € 1,39 mln. aan provinciale cofinanciering toegevoegd. In totaal dus € 3.34 mln.

Daarnaast komt vanuit het nieuwe GLB-NSP via een rijksregeling budget beschikbaar voor 'Samenwerkingsmaatregel veenweiden en overgangsgebieden Natura 2000' (zie voor toelichting paragraaf 2.6). Deze regeling is gericht op vermindering CO2 en stikstof emissie/depositie. De beschikbare budgetten hiervoor zijn voor de Nederlandse veenweidegebieden € 30.75 mln., voor overgangsgebieden € 75.63 en voor gebiedsplannen € 0.8 mln.

Voor beide GLB-zaken geldt dat niet op voorhand is aan te geven hoeveel van deze middelen terecht komen in het Utrechtse veenweidegebied. Daarom zijn ze niet opgenomen in de tabellen hierboven.

7.5 Conclusies

Uit voorgaande kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

- **Voldoende middelen voor 2023-2024:** De huidige situatie (s.v.z. najaar 2022) is dat er ruim voldoende financiële middelen zijn voor de planperiode van dit uitvoeringsprogramma 2023-2024. Ca. €13,5 mln. van de beschikbare middelen is nu uitgegeven, verplicht dan wel gereserveerd. Er is nog ca € 23,4 mln. beschikbaar voor het starten van nieuwe gebiedsprocessen, aanvullend op de gebiedsprocessen die in hoofdstuk 5 van dit uitvoeringsprogramma worden genoemd. Gezien de nog te verwachten kosten vanaf 2025 is het noodzakelijk dat de overblijvende middelen worden meegenomen naar de nieuwe coalitieperiode en aangevuld.
- **Vanaf 2025 Transitiefonds nodig:** Voor de periode vanaf 2025 zal een beroep gedaan worden op het Transitiefonds van het Rijk via de route van het Provinciaal Programma Landelijk Gebied. Het gaat om de kosten voor de gebiedsprocessen inclusief de daarbij behorende maatregelen aan het watersysteem. Het gaat bij dit alles om materiele kosten en proceskosten waaronder ook inzet van extra menskracht bij de verschillende betrokken organisaties. Het is belangrijk dat provincie, waterschappen en andere betrokken partijen hier gezamenlijk goede afspraken met het Rijk over maken om ook voor deze posten middelen uit het Transitiefonds in te kunnen zetten. Dit moet tijdig in gang gezet worden en is daarom onderdeel van het UPLG dat op 1 juli wordt ingediend bij het Rijk en waarmee een beroep op het Transitiefonds gedaan kan worden.
- **Veel extra menskracht nodig:** De uitgaven per jaar nemen toe op basis van de verwachting tot een bedrag van €70 mln. in het laatste jaar. Om dit geld doelmatig te kunnen besteden is veel meer menskracht nodig bij provincie, waterschappen en andere gebiedspartners. Dit moet goed geregeld worden in het UPLG.

Foto: HDSR

8. AANPAK BODEMDALING IN DE TIJD

8.1 Aanpak bodemdaling tot 2030 (realisatie RVS)

Vanuit de bodemdalingsopgave gezien kunnen we tot 2030 aan de slag met de strategie, zoals aangegeven in de RVS. Hierbij zetten we in op twee sporen. In een groot deel van het Utrechtse veenweidegebied (ca 90%) passen we technische maatregelen toe om de grondwaterstanden te verhogen, tot ca. 40 cm beneden maaiveld. Hierbij is in principe een gangbare landbouw mogelijk. Deze benadering past binnen de sturende en richtinggevendende uitspraken over het veenweidegebied van het Rijk in de kamerbrief Water en Bodem Sturend (zie hoofdstuk 2). In een klein deel van het Utrechtse veenweidegebied (10%) is verdere vernatting nodig om de klimaatdoelen voor veenbodems te halen. Hier verhogen we de grondwaterstanden tot ca. 20 cm onder maaiveld met als logisch gevolg een ander (agrarisch) grondgebruik. Hiervoor zoeken we plekken waar koppeling met andere opgaven mogelijk is zoals bijvoorbeeld rondom de Natura 2000-gebieden. Omdat er andere opgaven bijkomen, ligt deze 10% niet vast. Door stapeling met andere opgaven kan het uiteindelijk gemiddelde meer dan 10% worden; per gebied is het maatwerk.

De eerstkomende jaren maken we grote stappen in het vergroten van onze kennis via onderzoek, monitoring en het opdoen van praktijkervaring. Al doende leren, waarbij we gaandeweg meer technische maatregelen beschikbaar krijgen. Vooral nog zijn waterinfiltratiesystemen in combinatie met het verhogen van het slootpeil tot 40 cm beneden maaiveld de enige bewezen no regret-maatregelen die we kunnen uitrollen. Dat geldt in ieder geval voor passieve WIS en, afhankelijk van de omstandigheden, ook voor actieve WIS (zie kader). Ook greppelinfiltratie is een kansrijke maatregel maar alleen geschikt in nattere situaties zoals in natuurgebieden.

Ervaring met aanleg WIS

Er is op een aantal plekken al ruime ervaring met aanleg WIS, met name via de projecten van Klimaatlim Boeren op Veen. Verschillende onderzoeksvragen zijn daarbij meegenomen, zoals bijvoorbeeld de effecten op de waterkwaliteit en op de biodiversiteit (weidevogels). De ervaring is dat het gesprek met het gebied over de aanpak bodemdaling vaak al vrij snel breder wordt getrokken. Waar het soms start met een verkenning voor de aanleg van WIS ontstaat zo een breder gesprek met de agrarische sector dat raakt aan meerdere maatschappelijke opgaven met een focus op de langere termijn. Met de samenwerking ontstaat vertrouwen en is het veelal makkelijker om in een gebiedsproces ook aan andere opgaven invulling te geven (zie het voorbeeld Spengen, hoofdstuk 5). Op deze wijze betekenen de ervaringen die al zijn opgedaan een vliegende start voor de bodemdalingsopgaven die nog voor ons liggen.

No regret-maatregelen voor de reductie van broeikasgasemissies uit veenbodems

Waterinfiltratiesystemen (WIS) is enige bewezen techniek: In gebiedsprocessen wordt samen met het gebied gekeken welke maatregelen haalbaar en effectief zijn om de klimaat- en bodemdaling doelstellingen te halen. Hierbij kijken we ook naar de lange termijn en naar de relatie met de andere opgaven. Verhogen van de zomergrondwaterstanden tot 40 cm onder maaiveld is, met de kennis van nu, het meest voor de hand liggende middel om de veenoxidatie te verminderen. En daarmee ook de bodemdaling en de uitstoot van broeikasgassen vanuit de veenbodems. Actieve waterinfiltratie-systemen zijn effectiever dan passieve, maar zouden ook negatieve effecten op de waterkwaliteit kunnen hebben (onderwerp van onderzoek). Passieve waterinfiltratie-systemen worden zo aangelegd dat een upgrade naar een actief systeem bijna altijd mogelijk is. Bij voortzetting van het landbouwkundig gebruik, blijft een waterinfiltratiesysteem effectief. Dat geldt ook bij een ontwikkeling naar een meer extensieve vorm van landbouw. Op dit moment zijn er geen andere technieken beschikbaar die een bewezen vergelijkbaar effect hebben en geschikt zijn voor toepassing in landbouwgebieden. Deze zijn overigens wel in ontwikkeling maar vragen nog enkele jaren onderzoek en monitoring via praktijkpilots.

Bij blijvend landbouwkundig gebruik is WIS meestal no regret, ook bij transitie in de landbouw: Vanuit de lange termijn bezien is aanleg van WIS bij blijvend landbouwkundig gebruik een no regret-maatregel voor de reductie van broeikasgasemissies uit veenbodems met als aandachtspunt dat de verminderde waterberging via compenserende maatregelen op gebiedsniveau wordt opgelost. Bij actieve WIS zijn er nog wel vragen over de mogelijke effecten op de waterkwaliteit. Dit moet per gebied met maatwerk worden bekeken en goed met monitoring begeleid. Bij de overgang naar een nattere vorm van landbouw, bijvoorbeeld naar natte teelten of boeren op hoog water, is aanleg WIS ook een goede maatregel en ook noodzakelijk om de percelen voldoende nat te kunnen krijgen. Aanleg WIS is ook goed te combineren met extensivering van de landbouw omdat bij minder koeien per ha de grondwaterstand wat hoger kan zijn.

In natuurgebieden liever greppelinfiltratie: Wel moet bedacht worden dat aan WIS-investeringen een afschrijvingstermijn zit. Wanneer percelen omgezet worden naar natuurgebied is de aanleg van WIS mogelijk een desinvestering omdat natuurorganisaties liever andere oplossingen kiezen om de grondwaterstanden in percelen te verhogen. Dat kan bijvoorbeeld greppelinfiltratie zijn omdat deze techniek juist voor de nattere omstandigheden, zoals in natuurgebieden, geschikt is. In dat geval moeten aanwezige waterinfiltratiesystemen verwijderd kunnen worden, wat technisch mogelijk is.

8.2 Aanpak bodemdaling en het NPLG

Ervaringen veenweiden inzetten in het NPLG-traject

Na het ondertekenen van het klimaatakkoord in 2019 heeft het Rijk het Nationaal Programma Veenweiden ingericht en met de daaraan gekoppelde 'Impulsgelden veenweiden' hebben de zes veenweidenprovincies samen met de waterschappen en de agrarische sector een start gemaakt met de aanpak van bodemdaling. Deze veenweideaanpak kenmerkt zich door een combinatie van bottom-up werken via gebiedsprocessen en top-down doelstellingen per gebied, vrijwel altijd vanuit meerdere opgaven, dus breder dan alleen de bodemdalingsopgave. Door als overheden en maatschappelijke partners intensief samen te werken, werken we landelijk en regionaal aan een passend instrumentarium, voldoende financiering, kennis over de effectiviteit van maatregelen en zoeken we naar bedrijfseconomisch perspectieven voor de agrarisch ondernemer. Werken vanuit draagvlak is daarbij binnen de provincie Utrecht altijd een belangrijk uitgangspunt (de 'Utrechtse aanpak'). Met deze ervaringen kunnen we in het Utrechtse veenweidengebied een vliegende start maken met de gebiedsgerichte aanpak binnen het NPLG.

Kansen en risico's

De bodemdalingsopgave wordt ingevoegd in het bredere traject van het NPLG/PPLG waar ook andere complexe opgaven bij horen. Het realiseren van de bodemdalingsopgaven kan hierdoor lastiger worden en meer tijd vragen. Maar het biedt ook kansen. Klimaat, Stikstof en de Kaderrichtlijn Water komen immers samen in één programma met onontkoombare doelstellingen. Om de doelen te halen moeten we met snelheid en grote urgentie aan de slag. De komst van het NPLG kunnen we benutten om samen met de andere opgaven meters te maken, om snel toe te groeien naar het vasthouden van koolstof in veenbodems, een duurzame landbouw, zoetwaterbeschikbaarheid en natuur in veengebieden. Daar is veel voor nodig want de uitdaging is groot.

8.3 Aanpak bodemdaling op lange termijn (na 2030)

Door klimaatverandering zullen er in de zomer vaker droogteperiodes voorkomen en de temperatuur wordt hoger, waardoor de veenoxidatie mogelijk versnelt. Perioden met hevige neerslag worden frequenter, waarmee de kans op wateroverlast toeneemt, zeker in combinatie met de hogere slootpeilen die in het veenweidengebied gehanteerd gaan worden. Wateraanvoer vanaf de grote rivieren wordt in zomerperiodes moeilijker omdat de grote rivieren minder water aanvoeren. Bovendien ontstaat er gedurende de droogteperiodes in het westen van het land een steeds groter risico op verzilting (maar waarschijnlijk niet in Utrecht). Hiermee wordt het watermanagement steeds complexer en het vernatten van het veenweidengebied waarschijnlijk steeds lastiger, met name vanwege het vraagstuk of er voldoende zoet water beschikbaar is in droge periodes.

Het is duidelijk dat het verminderen van de uitstoot van broeikasgassen uit veenbodems ook op langere termijn nog steeds een grote 'sense of urgency' heeft. Dit komt ook tot uiting in het Europese klimaatbeleid bij het initiatief Fitfor55 en bij de Europese doelstelling voor de lange termijn (2050, klimaatneutraliteit op Europees niveau voor de sector landgebruik, te weten het geheel van emissies uit veenweide, bomen-bos-natuur en overige landbouwgronden).

Bovenstaande maakt het aannemelijk dat voor de lange termijn belangrijke keuzes gemaakt moeten worden. In het Whitepaper Veenweide van de landelijke Regiegroep Veenweiden⁹ (mei 2022) staat hierover het volgende (zie kader).

Uit: Whitepaper veenweide (mei 2022, Regiegroep veenweide)

Het is tijd voor de volgende stap

In de veenweidegebieden komen – afhankelijke van de karakteristieken van het gebied - veel opgaven samen: naast specifieke regionale opgaven moet ook een bijdrage worden geleverd aan generieke opgaven. Het realiseren van die doelen betekent dat niet alles kan meer overal kan. De traditionele aanpak om via technische maatregelen het gewenste landgebruik mogelijk te maken is vastgelopen in veel veengebieden. Dit vraagt om een omslag waarbij de karakteristieken van het bodem-watersysteem samen met de gebiedsopgaven bepalen wat waar mogelijk is, een meer inclusieve aanpak, waarbij “nature based” oplossingen gericht op de lange termijn uitgangspunt is.

Door te kiezen voor een focus op de lange termijn kunnen we werken aan een duurzaam toekomstperspectief voor de agrariërs van de toekomst. We zullen hen hard nodig hebben om de stap te kunnen zetten naar een landbouw, die ons niet alleen van ons voedsel kan voorzien, maar die ook een bijdrage kan leveren aan de doelstellingen vanuit het NPLG. We willen toe naar een duurzame landbouw, die recht doet aan de draagkracht van de bodem, die verdienvermogen biedt voor de agrariër, die natuur- en waterdoelen ondersteunt en die ons landschap in de veenweidegebieden beheert.

Doorpakken kan door nu duidelijke keuzes te maken. Dat vraagt lef. Een wenkend perspectief is nodig om agrariërs duidelijkheid te geven over de benodigde stappen, voor de korte en de lange termijn. Het NPLG biedt perspectief door het beschikbaar stellen van middelen, het ontwikkelen van passend instrumentarium en het neemt onzekerheid weg door het onontkoombaar maken van de doelstellingen. Zo werken we samen aan een duurzaam landelijk gebied en voorkomen we dat toekomstige generaties de rekening krijgen.

Voor het veenweidegebied wil de Regiegroep adviseren aan het NPLG:

Maak keuzes gericht op de lange termijn. Werk gebiedsgericht waarbij het gebied centraal staat om het “hoe” te ontwikkelen (gebiedsgerichte mix van maatregelen). Biedt perspectief voor de blijvers en ontwikkel verdienvermogen voor maatschappelijke diensten. Werk samen als overheden, met kennisinstellingen en met maatschappelijke partners. Vertel het eerlijke verhaal en kom één keer langs.

8.4 Tot slot

Redenerend vanuit de doelstellingen voor 2030 en verder, en de versnellingen die daarvoor nodig zijn, gaan we met grote urgentie komend jaar zorgen voor:

- Voldoende menskracht en middelen om de grote uitdagingen op te kunnen pakken en de stappen richting 2030 daadwerkelijk mogelijk te maken;
- Een goede samenwerkingsstructuur en governance om richting te geven en keuzes te maken bij de grote vraagstukken die voor ons liggen;
- Een proces van participatie en samenwerking waardoor draagvlak ontstaat voor de te maken keuzes.

⁹ De landelijke Regiegroep Veenweiden is een interbestuurlijk overlegorgaan dat bestaat uit vertegenwoordigers van overheden (LNV, IPO, UWW, VNG) en maatschappelijke organisaties (natuur- en landbouworganisaties) en die de minister van LNV adviseert op het veenweidedossier.

Colofon

Titel : Regionale Veenweiden Strategie Utrechtse veenweiden 2023-2024
Status : Vastgesteld door GS
Datum : 20 december 2022
Tekst : Projectteam RVS Utrecht (Provincie Utrecht, HDSR en AGV)
Kaarten : Provincie Utrecht
Foto's : HDSR en Maarten Koch
Website : www.provincie-utrecht.nl
Email : carla.bisseling@provincie-utrecht.nl

Provincie Utrecht

Postbus 80300, 3508 TH Utrecht
T 030 25 89 111

